

YIL : 2023
SAYI: 1

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
İ.İ.B.F.
İKTİSAT BÖLÜMÜ

Sahibi / Publisher

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Süleyman Kızıltoprak

Baş Editör / Chief Editor

Doç. Dr. Hüseyin Önder

Editör / Editor

Doç. Dr. Özer Özçelik

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan Kılıç (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Faik Çelik (Kocaeli Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Gökhan Demirtaş (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan (İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Birol Erkan (İskenderun Teknik Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Cüneyt Koyuncu (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Erol Kutlu (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Özer (Anadolu Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Rasim Yılmaz (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye)

Türkçe Dil Editörü / Turkish Language Editor

Doç. Dr. Erdal Aday (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye)

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Grv. Dr. Pınar Özer (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye)

Sekretarya / Secretariat

Arş. Grv. Oktay Karaçay (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye)

Kapak Tasarım / Cover Design

Doç. Dr. Hüseyin Önder

Bilimsel Danıřma Kurulu / Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Selçuk Akçay (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Decebal Manole Bogdan (University of Alba, Romanya)

Prof. Dr. Ayfer Gedikli (Düzce Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Jülide Koyuncu (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Jülide Yıldırım Öcal (TED Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Durmuş Çağrı Yıldırım (Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Süleyman Emre Özcan (Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye)

Assoc. Prof. Askoldas Poviezko (Vilnius Gediminas Technical University, Litvanya)

Assist. Prof. Luis Miguel Soares Santos Marques (University of Beira Interior, Portekiz)

Assist. Prof. Sonia Cristina Almeida Neves (University of Beira Interior, Portekiz)

İktisadi Araştırmalar Dergisi Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü tarafından yılda 2 defa (Haziran ve Aralık) yayımlanan hakemli bir dergidir. İktisat, alışma ekonomisi, ekonometri, maliye alanları ile iktisat bilimi ile alakalı disiplinler arası çalışmalara açıktır. Dergiye yayımlanmak üzere gönderilecek bilimsel alışmalar Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılabilir. Derginin temel amacı; açık erişim yolu ile bilginin paylaşarak değere dönüşümünü sağlamaya yönelik katkıda bulunmaktır.

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Ali ŐEN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz BOZKURT	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Ersin Nail SAĐDIÇ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman Emre ÖZCAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Őerife ÖNDER	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail ÇİFÇİ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlhan KORKMAZ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serkan VARSAK	Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ODABAŐI	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Pınar Özer BURHAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Rabia İnci ÖZBEK	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’deki Finansal Krizlerin İstihdama Etkisi

Employment Impact of Financial Crisis in Turkey

Ramazan Kılıç - Veli Müftüođlu.....1

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye’de Katılım Bankacılığının Mevcut Görünümü ve Gelişimi

Current Outlook and Development of Participation Banking in Turkey

Fatih Akbaş.....12

Araştırma Makalesi / Research Article

Enerji Talebi ve Dünya Ekonomisi Açısından Önemi

Energy Demand and Its Importance For The World Economy

Senem Yılmaz Denizbilen.....18

Derleme Makale / Review Article

Çevre Sorunları ile Mücadelede İzlenen 3 İlke: Kirleten Öder – Dışsalılıkların İçselleştirilmesi – Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu

3 Principles Followed in Combating Environmental Problems: Polluter Pays – Internalization of Externalities – Extended Producer Responsibility

Ezgi İncekař.....24

Araştırma Makalesi / Research Article

Kurumsal Yönetimde Farklı Yaklaşımlar ve Irak’ta Kurumsal Yönetimin Gelişimi

Different Approaches to Corporate Governance and the Development of Corporate Governance in Iraq

Abdulrahman Al-Doori.....29

Türkiye'deki Finansal Krizlerin İstihdama Etkisi¹

Employment Impact of Financial Crisis in Turkey

Ramazan Kılıç², Veli Müftüoğlu³

¹ Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanmış, "Türkiye'deki Finansal Krizlerin İstihdama Etkisi" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir

²Prof. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ramazan.kilic@dpu.edu.tr, Orcid Id: 0000-0002-2484-7471

³Uzm., İktisat Bilim Uzmanı, gitaristsv@hotmail.com,

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

*Finansal kriz,
Türkiye'de yaşanan krizler,
İstihdam,*

Jel Kodları: G01, J21

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 07 Nisan 2023
Düzeltilme Tarihi:
Kabul Tarihi: 06 Mayıs 2023

ARTICLE INFO

Keywords

*Financial crisis,
Crisis at Turkey,
Employment*

Jel Codes: G01, J21

Article History:

Received: 07 April 2019
Received in revised form:
Accepted: 06 May 2019

ÖZET

Küreselleşmenin etkisiyle, 1990'lı yılların başından itibaren ülkelerin ekonomik olarak birbirine bağımlılığı artmıştır. Ekonomik olarak etkileşim içinde olan ülkelerde meydana gelen bir kriz diğer ülkeyi de etkilemiştir. Küreselleşmeden dolayı, krizlerin boyutları da değişmiştir. Ülkelerin etkileşimleri yüzünden kriz, ekonomik bağlantısı olan ülkeleri de etkilemiştir. Bununla birlikte kriz hızla diğer ülkelere yayılmış ve tüm dünyayı etkilemiştir.

Finansal krizlerin ülke ekonomilerine birçok olumsuz etkisi vardır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik krizler yaşanmıştır. Krizler nedeniyle ülke ekonomisi küçülmüş, birçok işyeri kapanmış, birçok insan işsiz kalmıştır. 1960 yılına kadar işsizlik sorunu yaşamayan Türkiye, bu yıldan itibaren 2000 yılına kadar işsizlik oranı hep iki haneli olan ülke konumuna gelmiştir. 2000'li yılların başında %6,5 olan işsizlik oranı 2000 ve 2001 krizleriyle birlikte yeniden artmıştır. Daha sonraki yıllarda toparlanan ekonomi sayesinde işsizlik azalma eğilimine girmiş, fakat 2008 Mali kriziyle yeniden artmıştır. 2016 yılında ise işsizlik oranı % 10,5 seviyelerinde seyretmektedir.

ABSTRACT

The impact of globalization, economic interdependence of countries has increased since the early 1990s. Economic crisis occurring in developing countries has also affected other countries in the interaction. Because of globalization it has changed the dimensions of the crisis. Because of the interaction of the countries the crisis has also affected the countries with economic ties. However, the crisis has spread rapidly to other countries and affect the entire world.

The financial crisis has many negative effects of the country's economy. In Turkey, as well as in the world it has experienced economic crises. the country's economy shrank because of the crisis, many businesses closed, many people remain unemployed. The experience unemployment until 1960. Turkey, the unemployment rate until 2000, after the year has always been a country with two digits. The unemployment rate was 6.5% at the beginning of the 2000s with increased again in 2000 and 2001 crisis. With the economy recovering in later years it entered the decreasing trend in unemployment, but increased again in 2008 with the financial crisis. In 2016, the unemployment rate remains at 10.5%.

GİRİŞ

Dünya, ekonomi tarihinde birçok sorun yaşamıştır. Bu sorunların artmasıyla birlikte kriz denilen durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında 1929 Büyük Dünya Bunalımı ve daha sonra da farklı birçok krizi yaşamıştır. 1990'lı yıllardan sonra krizlerin ağırlıklı olarak yaşandığı görülmektedir.

Yunancada "krisis" kelimesinden türeyen kriz kavramı, piyasaların hiç beklenmedik anda karşılaştığı ani şoklar nedeniyle işleyemez hale gelmesini ifade eder. Finansal krizler nedeniyle ülkeler ciddi sorunlar yaşar. Etkinliğini yitiren piyasalar yüzünden ekonomilerde ciddi daralmalar görülür.

Türkiye'deki finansal krizlerin istihdama etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, seçilen birçok kriz incelenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde finansal krizlere ilişkin kavramlar tanımlanmıştır.

İkinci bölümde ise, finansal kriz modelleri incelenmiştir. Birinci nesil kriz modelleri, ikinci nesil kriz modelleri ve üçüncü nesil kriz modelleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye'de yaşanan 1982 Banker Krizi, 1994 Krizi, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin çıkış nedenleri, kriz anında ülkenin durumu ve krizin ekonomiye etkileri açıklanmıştır.

Dördüncü bölümde, yukarıdaki tüm krizlerin Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiştir.

1. FİNANSAL KRİZ KAVRAMI VE TANIMI

Krizin, yabancı ve yerli literatürde farklı tanımları yapılmıştır. Ancak; genel olarak buhran, bunalım olarak adlandırılmaktadır. Yunanca "krisis" kelimesinden türeyen kriz, öngörülme, beklenmedik, planlanmamış olaylar dizisini ifade etmektedir (Sezgin, 2006: 3). Aynı şekilde; piyasadaki aşırı dalgalanmalar da kriz olarak adlandırılır (Kibritçiöğlü, 2001: 175). Etkiledikleri alanlar açısından krizler, reel sektör krizleri ve finansal sektör krizleri şeklinde iki gruba ayrılmaktadır. Bu bağlamda finansal krizler, çeşitli faktörlere bağlı olarak finansal piyasalarda ortaya çıkan dalgalanmalar ve bunun sonucunda bu piyasaların fonksiyonlarını tam olarak yerine getirememesi olarak da tanımlanabilir (Delice, 2003: 58).

Krizlerin kaynağı sistemlerdeki aksaklıklardır. Sistem ne kadar sağlıklı yapılmışsa krize yakalanma olasılığı o kadar düşüktür. Özellikle küreselleşme süreciyle bu dalgalanmaların boyutu ve sıklığı artmış, bu artış finansal piyasalarda da kendini göstermiştir (Kibritçiöğlü, 2000: 5).

Bir ülkenin hem kamu hem özel kesime ait, dış borçlarını ödememesi durumunda Dış Borç Krizi oluşmaktadır (IMF, 10.03.2002: 75). Dış borç krizleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik gelişme süreçlerini aksatmakta ve ekonomik sorunlarını artırmaktadır.

Liberal reform sürecinde makroekonomik istikrarsızlıklar ve finansal yapıdaki zayıflıklar gibi faktörler genellikle ekonomiye finansal açıdan kırılğan bir yapı kazandırmaktadır. Kırılğan yapının bir noktadan sonra sürdürülemez duruma gelmesi ile kriz yaşanabilmektedir (Korkmaz ve Tay, 2011: 112).

Kırılğan bir ekonomik yapının nitelikleri, borç finansmanında artış, uzun vadeden kısa vadeli borca kayış, varlık piyasalarında spekülâtif hareketlerde artış olarak sıralanabilmektedir. Mali sistem içerisindeki yeri ve önemi nedeniyle, bankalara ve mevduatların korunmasına yönelik güven duygusunun kaybolması, finansal yapıda zayıflıklara yol açarak ekonominin krize sürüklenmesini hızlandırmaktadır (Ural, 2003: 10).

Finansal liberalizasyon (serbestleşme), ülkeleri dış şoklara karşı daha kırılğan hale getirmiştir. Finansal krizler, finansal piyasalardaki dalgalanmaları, bozulmaları ifade etmektedir. Bankacılık krizleri, finansal piyasa içinde en önemli kurum bankalar olduğu için finansal krizleri ifade etmek içinde kullanılmaktadır. Finansal krizleri kategorik olarak sınıflandırıldığında genellikle para(kur) krizleri ve bankacılık krizleri şeklinde ortaya çıkmaktadır (Durusoy, 2014: 1).

2. FİNANSAL KRİZ MODELLERİ

2.1. Birinci Nesil Kriz Modelleri

Bu modellerin temelinde, uygulanmakta olan döviz kuru rejimi ile uyumsuz bir para politikası vardır. Para politikasının uyumsuz olmasının temel nedeni ise gevşek maliye politikasıdır. Bu modelde tam bir zayıf iktisadi temelden söz edilebilir. Burada zaten kriz geliyor diye bağırıyor adeta (Özatay, 2010: 517).

Birinci nesil kriz modellerinde kriz olması için sabit kur rejimi olmasına her zaman gerek yoktur. Örneğin, 2000 yılında Türkiye'de artış miktarını önceden belirlediği bir kur rejimi uygulanmaktaydı, buna rağmen kriz yine de çıkmıştır (Özatay, 2011: 35).

Diğer örnekler ise; 1970'ler ve 1980'lerde Meksika ve Arjantin'de yaşanan krizlerdir. Birinci nesil kriz modellerine göre; krizlerin oluş nedeni yapısal bozukluklar ve sürdürülemez politikaların sebep olduğu gelişmelerdir. Buna göre, döviz kuru rejimi, uygulanacak politikanın sadece bir parçasıdır. Sürdürülebilirliği için ise, para ve maliye politikalarıyla örtüşmesi gerekmektedir (Hacıhasanoğlu, 2005: 6).

Bu model, krizi tetikleyen ana makroekonomik nedenlerin üzerinde durmaktadır. Para krizlerini de, sürdürülemez maliye politikaları ve yapısal bozukluklar olarak görmektedir (Ardıç, 2004: 40).

Yüksek ve artan bütçe açıkları, yüksek parasal artış oranları, yüksek enflasyon, aşırı değerli döviz kuru, geniş cari açıklar, uluslararası rezervlerde düşüşler ve yükselen ülke içi faiz oranları olarak adlandırılabilir makroekonomik bozukluklar bu modellere göre krizin göstergeleridir (İTO Aralık 2001: 47).

Finansal krizlerin makroekonomik politikadaki temel dengesizlikler (bütçe açıkları) ile döviz kurunu sabit tutma politikası arasındaki tutarsızlıktan kaynaklandığı savunulmaktadır.

Sabit döviz kuru sistemiyle tutarsız olan genişletici para ve maliye politikaları sonucunda ulusal paraya spekülasyon saldırının nasıl ortaya çıktığı, bu saldırının zamanlamasının ülkenin sahip olduğu uluslararası rezerv düzeyinin kritik bir eşik düzeyi tarafından nasıl belirlenebildiği açıklanmaktadır. Bu modellere göre, para krizi uygulanan yanlış ekonomik politikalar ile birlikte meydana gelen uluslararası yatırımcılar arasında güven kaybolmasının ve bunun sonrasındaki spekülasyon saldırının bir sonucudur. Para krizlerinin kaçınılmaz son olarak görüldüğü politikalarla örnek olarak da bütçe açıklarının para basılarak finanse edilmesi ile sabit döviz kuru politikalarının birleşimini göstermektedirler. Merkez bankası yeterince rezerve sahip olduğu dönemlerde bu durum göz ardı edilir. Rezerv seviyesi politikayı sürdürebilecek düzeyin altında algılanırsa, para üzerinde ani bir spekülasyon atak oluşur (Çeviş, 2005: 37).

Krizler, merkez bankasının nominal döviz kurunu, reel döviz kurunun altında tutması ile oluşmaktadır. Sabit kur rejiminde döviz rezervlerini eriten süreç ve faktörleri incelendiğinde, sabit kur korumanın artık imkânsızlaştığı, yani rezervlerin tükendiği noktada krizin ortaya çıkacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bütçe açığı dışında özel sektör zafiyetini fark eden aktörlerin, sermaye piyasalarından kaynak sağlanamadığından, hükümet harcamalarını ve açıklar nedeniyle hükümetin genişletici politikaları başvuracağını ve bunun sabit kur rejiminde ulusal paranın değer kaybına yol açacağını tahmin ederek spekülasyon atağa geçerler (Bayraktutan, 2006: 26).

Bu model, parasallaştırılmış kamu açıklarıyla sabit kur rejiminin bir arada görülemeyeceğinin ortaya konulması bakımından faydalıdır (Tuncer, 2001: 46). Süreç, merkez bankasının sabit kur sürdürme amaçlı müdahalesi ile rezervleri eritmesi ve ulusal paranın devalüe olup, dalgalı kura geçilmesi ile sonlanır. Sürekli bütçe açığı veren ülkede, hükümetin bütçe açıklarını devamlı ve kontrolsüz bir biçimde para basarak finanse ettiğini, sabitlemenin ise sadece döviz piyasasına direkt müdahale ile yapıldığı varsayılırsa, bu sabit kur sisteminde resmi rezervleri zamanla azaltacaktır.

Para arzındaki artış nedeniyle faiz oranları düşecek ve beklenen enflasyon oranı yükselecektir. Dolayısıyla ülkeyi terk etmeye başlayan yabancı yatırımcıların oluşturduğu talep nedeniyle dövizin gölge fiyatı resmi kurdan yüksek olacaktır. Yabancı sermaye çıkışının oluşturduğu sermaye kaybına ek olarak, sabit kur uygulaması nedeniyle oluşan dış ticaret açığı da rezerv kaybına neden olacaktır. Spekülatörlerin döviz kurunun yükseleceğine ve bunun rezervlerin tükenmesi sonucu olacağına ilişkin tahminleri modelde büyük önem taşımaktadır (Bayraktutan, 2006: 26).

2.2. İkinci Nesil Kriz Modelleri

Bu modellerin temel hareket noktası, politika yapıcıların davranışlarının makroekonomik politika kararlarına gösterdiği etkiler ve beklentilerdir. Bu modellere göre; finansal krizler kendi kendini besleyen beklentilerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve bu beklentiler ile politika uygulamalarının sonuçları birbirini beslemektedir (Bayraktutan, 2006: 26).

İkinci nesil kriz modeli, 1990'ların başlarında Avrupa'da Avrupa Para Birimi ve buna bağlı olarak Döviz Kuru Mekanizması Krizinin (ERM) ortaya çıkmasıyla gündeme gelmiştir. Bu sistemde iki üye ülkenin para birimlerinin birbirine karşı olan değeri belirli aralıkta seyretmektedir. Belli olan bu aralığın dışına çıkma eğilimi ortaya çıkınca merkez bankaları müdahale edip döviz kurunu bu aralıkta tutmaktadır. Bu yıllarda ortaya çıkan ERM krizlerini birinci kuşak kriz modelleri açıklayamadığı için ikinci nesil kriz modelleri ortaya çıkmıştır (Özatay, 2010: 525).

Modellerde krizler, olumsuz iktisadi temellerin, kendisini besleyen beklentilere yol açtığı, öngörülemeyen olaylardır. Karar birimlerinin beklentilerinin politikaların sonuçlarını etkilediği ve sağlam ekonomik göstergelere sahip ülkelerde dahi krizlerin ortaya çıkabileceği düşünülmektedir.

Modelde olumsuz koşullara dayalı beklentiler ve beklentilerin kendi kendini besleme özelliği vurgulanmaktadır. Devalüasyon beklentilerini etkisiyle nominal faiz oranlarındaki yükselmenin kamu borcunu arttırması; bunun da devalüasyon beklentileri ve spekülasyonu yükseltmesi, kötümser beklentilerin sistemi kırılanlaştırması gibi.

İkinci nesil kriz modelleri beklentileri dışsal ve krizleri öngörülemez olarak algılamaları ve özel sektör beklentilerinde değişimin önemini vurgularken hükümetin sorumluluğunu ihmal etmeleri nedeniyle eleştirilmiştir (Bayraktutan,2006: 26).

İkinci nesil kriz modellerinde, döviz kurunu baskılamak için uygulanan yüksek faiz oranlarının uzun dönemde ekonomik durgunluğa neden olduğu, işsizlik ve iktisadi durgunluğu göze alamayan hükümetlerin, yeterli döviz rezervlerine sahip olsalar bile, döviz kuru baskılaması politikasını terk edebilecekleri savunulmuştur (Karabulut, 2002: 3). Ticari ilişkiler ve banka ve finansman sistemi nedeniyle bu tür krizlerin bulaşıcı bir etkiye sahip olduğu savunulmuştur (Bayraktutan,2006: 26). Kriz sonucunda enflasyon artmakta ve hükümetin saygınlığı azalmaktadır (Özatay, 2010: 525).

2.3. Üçüncü Nesil Kriz Modelleri

Bu modellere göre, bir ülkede finansal kriz çıktığında, aynı bölgede, kısa süre içinde başka krizlerin de yaşandığı, buna finansal krizlerin bulaşması olgusunun neden olduğu ileri sürülmüştür.

Üçüncü nesil kriz modelleri olarak anılan ve farklı ülkelerde art arda yaşanan krizlerin oluşum dinamiğini açıklamayı amaçlayan Bulaşma Modellerinde krizler; benzer kırılganlıklara sahip ülkelerin ortak şoklara maruz kalması veya farklı mekanizmaların etkisiyle yakın ve/ veya benzer ülkelere yayılır (Bayraktutan,2006: 26).

Bu modellere göre, bir ülkede başlayan kriz başka bir ülkenin makroekonomik temellerini ya da piyasa aktörlerinin beklentilerini de etkilemektedir. Birinci durumda taşıma, ikinci durumda ise saf bulaşmadan söz edilir. Ticari ve finansal bağlantılar modelde, krizin bulaşma kanallarıdır. Bir ülkede yaşanan ve devalüasyonla sonuçlanan krizin, rekabet nedeniyle diğer ülkelerin de devalüasyona zorlanması bu duruma örnek verilebilir. Bir ülke deki finansal krizin nedeni başka bir ülkedeki finansal kriz veya spekülasyon saldırısı ise, kriz bir ülkeden diğerine bulaşmış demektir. Ancak, ikinci ülkedeki krizin tek nedeni birinci ülkedeki kriz değildir. Bunun mümkün olması için makroekonomik göstergelerin kötüleşmesi ve/ veya beklentilerde değişiklik olması gereklidir. Kısaca bir ülkedeki kriz diğer bir ülkedeki krize sebep olmaz (Bastı, 2006: 17).

Para krizleri ile finansal ve banka sektörlerindeki problemleri arasındaki bağlantılara dikkat çeken model, yatırım patlaması ile bu patlamanın etkilerini de (menkul kıymetler piyasasındaki çökme) incelemektedir. Model, finansal liberalizasyon sonrasında iyi düzenlenmiş banka sistemi, mevduat sigortasının ve ahlaki riskin aşırı borçlanmaya neden olduğunu öne sürmektedir. Hızlı bir finansal liberalizasyon sonrasında risk yönetimi gelişmemiş banka sistemi sonunda, aşırı bir borç tüketim patlaması, borsa ve gayrimenkul piyasasında fiyat artışları olmakta, ekonomi durgunluğa girildiğinde ise, banka krediler geri ödenememekte ve parasal çöküş hızlanmaktadır (Asya krizi bu modele örnek gösterilebilir).

Bir ülkedeki finansal kriz başka bir ülkedeki makroekonomik dengeleri bozarak krize neden olursa bu durumda kriz yayılma yoluyla bulaşmıştır. Ticari bağlantıya sahip iki ülkeden birindeki devalüasyon diğer ülkede önce rekabet kaybına, daha sonra da dış ticaret açığı ve rezerv kaybına neden olabilir. Ülkeler birbirlerinden mal alışverişi yapıyorlar ise, iki ülke arasında direkt ticari bağlantı vardır, bu tür bir bağlantı finansal krizin bir ülkeden diğerine yayılmasının nedeni olabilir. Devalüasyon yapan bir ülkenin ithalatının azalmasından dolayı bu ülkeye mal satan diğer ülkenin ihracatı azalabilir, bu durum söz konusu ülkenin dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olabilir. Rakip ülkeler arasında dolaylı ticari bağlantı da mevcuttur. Bu tür ticari bağlantıya sahip ülkelerden birinin parasının devalüe olması diğer ülke için rekabet gücünün azalması anlamına gelmektedir. Bu rekabet gücündeki azalma, üretimde yavaşlamaya, ekonomik yavaşlamaya ve devamında para talebindeki azalmaya neden olabilir. Söz konusu durumda ülkedeki yatırımcılar da para arzındaki fazlalığa karşı ülkeden rezervleri azaltarak çıkmaya başlarlar (Bastı, 2006: 18).

Modele göre finansal krizler makroekonomik göstergelerle açıklanamayan nedenlerle de bir ülkeden diğerine bulaşabilir. Bir ülkedeki finansal kriz diğer ülkenin makroekonomik göstergelerinde herhangi bir değişikliğe neden olmayabilir, fakat birinci ülkedeki kriz, yatırımcıların ikinci ülkenin makroekonomik göstergeleriyle ilgili düşüncelerini veya bu ülkeye dair risk düşüncelerini, beklentilerini değiştirebilir. Bu durumda kriz birinci ülkeden ikinci ülkeye yalın bulaşma yoluyla sıçramış demektir. Başka bir yalın bulaşma yolu ise, kurumsal yatırımcıların (yatırım fonları), fondan çıkışları karşılayabilmek için, sorunlu bir ülkedeki portföy yatırımlarını elden çıkaramazlarsa diğer ülkelerdeki iyi durumdaki hisse senetlerini satmak zorunda kalmaları durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, finansal kriz, satış baskısıyla karşılaşan sağlam makroekonomik göstergelere sahip ülkelere de kayabilmektedir (Bastı, 2006: 19).

3. TÜRKİYE'DE MEYDANA GELEN EKONOMİK KRİZLER

3.1. 1982 Banker Krizi

1980'li yılların başında dünyada yükselen ticari ve finansal serbestleşme Türkiye'ye 24 Ocak 1980 kararlarıyla taşınmıştır. 1980 sonların da faizler serbest bırakılmış, bankalar ve bankerler yüksek faizle kaynak oluşturmuştur. Yeni geçilen bu düzenin alt yapısı oluşturulmadığı için banker krizi ortaya çıkmıştır. Bunun sonucun da birçok banker iflas etmiş, 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu 1981'de yürürlüğe girmiştir (Parasız, 1995: 218).

1980'li yıllarda yaşanan banka ve banker iflaslarının temelinde, 1970'li yıllardaki değişimin sebep olduğu gözlemlenmektedir. Bu yıllarda halk ve şirketler kesimi, bankerler tarafından sağlanan kaynaklarla, yüksek getirili finansal varlıklara önemli bir talep göstermiştir. Düzenleme ve Denetleme Kurumu da aynı dönemde finansal serbestleşmeyi etkin bir şekilde yönetemediği için 1980'li yıllarda ekonomi başarısız olmuştur (Uyar, 2003:101).

Özellikle 1980'li yıllara doğru artan enflasyon karşısında bankaların mevduata verdiği faiz oranları düşmüş, hatta negatif değerde seyretmiş, alternatif olarak da bu boşluğu bankerler doldurmuştur. 2279 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Yasası bankerlere ödünç para verme izni vermiştir. Ancak, bankerler yasaya gerektiği gibi uymamışlardır (Parasız, 1995: 219).

Bankerler krizi diye adlandırılan krizin temelde sistemik bir risk yaratmadığını düşünen ekonomistlerin yanı sıra, söz konusu krizi sistemik olarak nitelendirenlerde olmuştur (Coşkun, 2012: 66-67). Kriz ortamında İstanbul Bankası, Hisarbank ve Odibank'ın yönetimine el konulmuş, 1983 yılında da Ziraat Bankasına devredilmiştir (Karacan, 1996: 177). Ayrıca kriz döneminde bazı bankerler ölmüş, bazıları gözaltına alınmış, bazıları da yurt dışına kaçmıştır (Aso Medya, 2001).

3.2. 1994 Krizi

Türkiye'de, 1978'den itibaren yaşanan sorunların temelinde, ekonomik ve mali sektörlerde yaşanan krizin etkisi yatmaktadır. Finansman kaynaklı bu sorunlar, genel bir sosyoekonomik krize yol açmış ve kamu maliyesi zaafa uğramıştır (Özbilen, 2000).

5 Nisan kararlarından önce, uluslararası derecelendirme kuruluşları, Türkiye ekonomisiyle ilgili olumsuz raporlar yayınlamışlardır ve Standart and Poors ve Moody's Türkiye'nin kredi notunu düşürmüşlerdir.

1994 yılının başlarında, Türkiye ekonomisi büyük bir krizle karşı karşıya kalmış ve Türk lirası yabancı para birimlerine karşı değer kaybetmiştir. Bununla birlikte, mali piyasalardaki hareketlilik artmış, bunun üstüne kredi notu da düşünce sermaye hareketleri yön değiştirmiştir. Ekonominin içinde bulunduğu olumsuzlukları gidermek için siyasi politikaların da yetersiz olması ekonomik istikrarsızlık riskini biraz daha da arttırmıştır.

Türkiye'nin 24 Ocak Ekonomik Kararlarıyla, dışa kapalı ve ithal ikameci bir kalkınma stratejisinden dışa açık ve ihracata dayalı bir kalkınma stratejine geçmesiyle, yapısal bir dönüşümün önemli adımlarını atmıştır. Bu yeni kalkınma stratejisiyle zaman içerisinde Türkiye'de özellikle piyasaların serbestleştirilmesi yönünde olumlu adımlar atılmıştır. Bu adımlardan bazıları faiz ve döviz kurlarının serbest piyasa şartlarında oluşması, sermaye piyasasının geliştirilmesi, yabancı sermayeye yönelik engellerin kaldırılması ve ithalat-ihracat rejimlerinin serbestleştirilmesi olarak sayılabilir.

Türkiye'de 1994 yılında yaşanan kriz üzerinde yapılan çalışmalar oldukça sınırlı olmasına rağmen krizin nedenleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. 1994 krizini analiz eden Özatay (1996) çalışmasında, kriz öncesinde bütçe açıkları ile cari açıkların sürdürülemez boyutlara yükselmesi sonucunda hükümetin borçları ödeme gücüyle ilgili güven eksikliğinin krizin temel nedeni olduğunu ileri sürmüştür. Kriz öncesinde kamu borcunun yanlış yönetildiğini vurgulayan bu çalışmada, bütçe açıklarının ucuz finansmanı için yurtiçi faiz oranlarının denge faiz oranları altında tutma çabasının krizi tetikleyen temel faktör olduğunu ileri sürmüştür (Duman, vd., 2004: 49-51).

Kriz yıllarının öncesine bakıldığında bütçe açıkları artmış, vergiler toplanamamış, askeri harcamalarda terör nedeniyle artmış ve kamu açığı %100 den daha fazla faizli borçlarla finanse edilmiştir. Buna ek olarak, KİT'lerin verimsizliği, işsizlik oranlarındaki artış ve gelir dağılımındaki dengesizlikler daha da belirginleşmiştir. Kurulan hükümetlerinde yeterince siyasal güce sahip olmaması, alınması gereken tedbirlerin alınmasını engellemiştir (Duman, vd., 2004: 52).

1994 krizinde bankacılık sektörü de ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Bunun en önemli nedeni 1989-1993 yıllarında takip edilen düşük döviz kuru ve yüksek faiz oranı politikalarının sona ermesiyle kar oranları düşmüştür. Aynı zamanda, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıktan kaynaklanan, belirsizlik ve riskler artmıştır (Şahin: 2000: 47).

5 Nisan kararlarında tasarruf mevduatı sigortası tavanı artırılmıştır. Ancak, banka paniğini önlemede yetersiz kalmıştır. Bu yüzden devlet mevduata sınırsız garanti vermiştir. Bununla birlikte 5 Mayıs 1995'te kriz durmuş, bankacılık sistemine güven sağlanmış ve mali kesimde kriz aşılmıştır (Karacan, 1996: 58).

Kriz sonrası bankacılık sektörü küçülmüştür. Kriz dönemine kadar büyüme trendi olan sektörün büyümesi durmuş, hatta reel anlamda küçülmüştür. Özellikle de 1994'ün ilk yarısında çok büyük şekilde küçülme görülmüştür. Bu küçülme, dış kredi kullanımlarının hemen hemen sıfırlanması, mevduat artışlarının krizi takip eden dönemde negatife dönüşmesi ve sisteme gelen kaynak girişinin tıkanması, vadesi gelen dış kredilerin ödenmesinden kaynaklanmıştır. Küçülme büyük oranda dış kaynağa bağımlı olarak çalışan özel sermayeli bankalarda kendini göstermiştir (Aso Medya:2001: 50).

5 Nisan paketi yapısal köklü değişiklikler getirmemiş, aksine kısa vadeli olarak hazırlanmıştır. Bu da sorunları çözmek yerine sorunların büyümesine ve 2000-2001 krizlerine zemin hazırlamıştır (Aso Medya:2001: 51).

3.3. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri

Türkiye, 22 Kasım 2000 ve 21 Şubat 2001’de iki ayrı krizle karşılaşmıştır (Kılıç, 2009:31). Adlarına likidite ve döviz talebi krizi denilen bu krizler öncekilerin aksine farklı kapsamlı bir istikrar programının uygulandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. İki krize de bakıldığında, iç piyasaların tepkisinin yanı sıra uluslararası piyasalar da sıcak para hareketlerinde de değişikliğin olduğu gözlemlenmektedir. 2000 krizin de 1,5 Milyar Dolar sıcak paranın yurt dışına hemen çıktığı belirtilmiş ve bu çıkış uzun bir süre devam etmiştir. 22 Kasım’ dan 6 Aralık’ a kadar 7 Milyar Dolar sıcak para yurt dışına çıkmıştır. Sıcak para çıkışından dolayı döviz talebi ve fiyatları üzerinde bir baskı oluşmuştur. Ayrıca likidite talebi arttığından dolayı faiz oranlarında yüksek seviyelerde artış olmuştur. Sıcak para çıkışına bakıldığında da aslında kriz öncesinden çıkışın başlamış ve bu da krize ortam hazırlamıştır.

2001 krizin de ise, ilk günlerde 4,9 Milyar Dolarlık sermaye çıkışı olduğu gözlemlenmiştir. Daha sonraki dönemlerde sermaye çıkışı 7,5 Milyar Dolara ulaşmıştır. Döviz talepten dolayı borsa çökmüş, gecelik faizler %7500 gibi seviyelere çıkmıştır (Akdiş, 2000: 79).

3.3.1. Kasım 2000 Likidite Krizi

2000 yılı Türkiye için çok önemli ekonomik kararların alındığı bir yıl olmuştur. IMF ile Haziran 1999’ da yapılan görüşmelerden Yakın İzleme Anlaşmasının programına bağlı ve mali finans destekli bir anlaşmaya dönüştürülmesi kabul edilmiş ve 2000-2002 dönemi ekonomi politikaları hazırlanmıştır. Hükümet tarafından 9 Aralık 1999’da sunulan Niyet Mektubu’ndan sonra, 1 Ocak 2000’den itibaren 3 yıl sürecek maliye, para, kur ve gelir politikaları ve bununla birlikte köklü değişiklikler içeren enflasyonu düşürmeyi hedefleyen program uygulanmaya başlamıştır (Parasız, 1998: 425).

Uygulamaya konulan programın ilk yılındaki performans ile sağlanan güven ortamından dolayı hazine ve özel sektör kaynaklı yurt dışından sermaye girişi olmuştur. Sermaye girişlerinin etkisi ile TL’nin likiditesi artmıştır. Bu artış nedeniyle yabancı para pozisyonlarını aşırı derecede açmış ve kısa vadeli borçlanmalarla bu fonları uzun vadeli hazine bonusu ve devlet tahvillerine yatırmışlardır. Faiz artışlarına karşı herhangi bir önlem alınmadığı için, faiz riski de oldukça artmıştır (Aso Medya, 2001: 53).

Özellikle kamuoyunda 2000 yılı sonlarına doğru uygulanan programa siyasi otoritenin sahip çıkmadığı izlenimi uyandırılmaya çalışılmış ve yabancı yatırımcıların Arjantin örneğini göstererek Türkiye’nin imajını zedelemiş, olumlu görüşlerin yerini olumsuz görüşler almıştır. Bu da döviz talebin artmasına neden olmuştur. Yine aynı dönemde yapılan bazı düzenlemelerden dolayı, bankalar açık pozisyonlarını yılsonundan daha erken kapatmak istemiş ve Türk Lirası sabit olduğu için, likidite talebi faizleri arttırmıştır. Bu durum hazine kâğıdına sahip olan ve repo işlemleri yapan bankaları zor durumda bırakmıştır (Aso Medya, 2001: 52).

Kasım ayı itibarı ile oluşan bu ortamdan tedirgin olan yabancı yatırımcılar ülkeden çıkmışlar bu da ellerinde aşırı miktarda hazine kâğıdı bulduran bankaların risklerini arttırmıştır. Spekülatif söylemler nedeniyle hem yurtiçi hem de yurtdışından fon bulmakta zorlanan bankalar zor durumda kalmış ve 22 Kasım’da gecelik faizler (repo) %250 düzeyine ulaşmıştır. Borsa iki günün sonunda %12 değer kaybetmiş, Merkez Bankası da bir buçuk Milyar Dolarlık döviz satarak piyasaya müdahale etmiştir. Kriz daha sonraki aylarda da devam etmiş, 6 Aralık’ta da Demirbank’a el konulmuş ve Park Yatırım Bankasının bankacılık izni kaldırılmıştır (Aso Medya, 2001: 54).

Enflasyonu Düşürme Programının temel felsefesi sadece enflasyon değil, köklü değişiklikler olmuştur. 2000 yılındaki bu program ile ulusal ekonomide kalıcı, köklü değişimler hedeflenmiştir. Oluşturulan ekonomik ortam ve alınan tedbirler enflasyonun düşmesine yol açmıştır.

2000 krizinin sebebi yalnızca piyasadaki nakit talebine cevap verilememesi değil, bununla beraber likidite talebindeki astronomik artışlardır. Ayrıca, bankacılık sisteminde süre gelen sorunların birikmesi, bankalara TMSF’nin el koymasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Bununla birlikte BDDK’nın faaliyetlere gecikmeli başlaması, bankaların enflasyon programı üzerindeki etkisi, kurumsal talebin bankalardan gelmesi, gerçek kişilerden kamu kâğıtlarına talep olmaması, özelleştirme hedeflerinde ortaya çıkan sapmalar, cari işlemler açığının artması da önemli sapmalara yol açmıştır. Aynı şekilde, yabancı ve yerli yatırımcıların bilançolarındaki yabancı para risklerini azaltma eğilimleri, para politikası tercihlerine bağlı olarak, para yönetiminde Merkez Bankası’nın rolünün azaltılması, krizin ortaya çıkması ve daha da derinleşmesine yol açmıştır (Keskin, 2004: 12).

Yaşanan kriz, Enflasyon programının ilk ciddi bunalım deneyimi olma özelliğini göstermektedir. Başarılı bir 10 aylık dönemden sonra, piyasaların hiç beklemediği bir anda ortaya çıkan para krizi ve faiz öngörüsünün bir anda kaybolması, programın geleceği konusunda belirsizlik yaratmıştır. Kasım ayı sonunda çıkan bu kriz, bankacılık sisteminde ki likidite sorunundan ortaya çıkmıştır. Bankaların yeterli miktar dövizle sahip olmamasından dolayı, ani bir para çıkışı karşısında, piyasalarda tedirginlik ve güvensizlik olmuş, buda panik ortamının oluşmasına neden olmuştur. 2000 yılı Kasım ayında yaşanan likidite krizinin nedeni, hem piyasaların nakit talebine cevap vermekte zorlanması hem de likidite talebindeki aşırı artış olarak

kabul edilmektedir. Uluslararası mali destek ve uygulanan programın güçlendirilmesi sonucunda, piyasalardaki tedirginlik giderilmiş, kısa vadeli çözümler üretilmiş ve krizin derinleşmesi bu şekilde önlenmiştir (Yıldırım, 2004: 95-96).

İktisatçıların bir kısmı Kasım krizini, bir likidite krizi olarak görmüş, bir kısmı Hükümetin reformlarda gecikmesi, bir kısmı da, IMF programlarını neden olarak göstermiştir (Aso Medya, 2001: 56).

3.3.2. Şubat 2001 Krizi

19 Şubat'ta devletin yönetim kadrosundan kriz olduğunu doğrulayan açıklamaların gelmesi ve ardından Cumhurbaşkanı ile Başbakanın tartışması, mali piyasaların ve yatırımcıların paniğe kapılmasına neden olmuştur. Görünüşte siyasi kıvılcımdan başladığı kabul edilse de, Şubat 2001 krizi yapılan yanlış teşhis yüzünden olmuştur. 2000 krizinin doğru yorumlanmamasından dolayı bu kriz derinleşmiş ve 2001 krizi, önceki krizin devamı niteliğini almıştır.

Yerli parayı korumak adına 21 Şubat'ta bankalar arası piyasada gecelik faizler % 6200'lere kadar çıkmış ortalama %4018,6 seviyesinde olmuştur. Ayrıca yüksek faizlere rağmen aşırı döviz talebinden dolayı Merkez Bankası 5Milyar Dolarlık döviz satmıştır (Uygur, 2001: 23).

Hükümet, IMF'den alınan ek kredi ile birlikte yeni vergiler çıkarıp, tarımsal destek politikalarında değişiklikler yapmıştır. Ayrıca bazı temel mal ve hizmet piyasalarında, sektörün yeniden yapılandırılmasına önem vermiş ve bankacılık sektöründeki aksaklıkları önlemeyi başarmıştır. Faiz oranları, Ocak 2001'in ortasında %60'ın altına gerilemiştir. Döviz rezervleri kriz öncesi seviyeye gelmiştir. Toplam talepteki düşüşle birlikte ithalat azalmıştır. Ayrıca dolardaki artışa ve yüksek enflasyona rağmen, IMF yetkililerinin görüşleri olumlu olmuştur. Şubat ortalarına geldiğinde faiz %70 seviyesine ulaşmıştır. Bu durum iç piyasaları yine tedirgin etmiş ve olumsuz bir havanın oluşmasına neden olmuştur (Akyüz ve Boratav, 2002: 33).

Artan iç borç ve yüksek enflasyon, TL'nin aşırı miktarda değerlenmesi, kur çıpasının sürdürülebilirliğini tartışır hale getirmiştir. Krizle birlikte 16 Şubat'ta 27,94 Milyar Dolar olan rezerv 23 Şubat itibari ile 22,58 Milyar Dolara gerilemiştir. Kayıp kısa sürede 5,36 Milyar Dolar gibi bir miktar olmuştur. Doların serbest dalgalanmaya bırakılması ile bir gecede 680.000 TL'den 960.000 TL'ye yükselmiştir. Dolar 2 hafta içinde 1.200.000 TL'yi bulmuştur. Kriz kısa sürede reel sektöre de sıçramıştır. İç talebin düşmesiyle birlikte ithalat azalmış, cari işlemler dengesi fazla vermesine rağmen 22 Şubat-Eylül arasında 6 Milyar Dolar sermaye çıkışı gözlemlenmiştir. Kasım 2000'den Eylül 2001'e kadar ise 17 Milyar Dolar gibi bir kayıp söz konusudur. Bunlar IMF borçlarıyla finanse edilmiştir (Uygur, 2001: 23).

22 Şubat'ta patlak veren kriz hızlı bir şekilde derinleşmiş, hükümet ile IMF arasında yapılan anlaşma sonucu "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adıyla yeni bir istikrar programına geçilmiştir. Ayrıca, IMF Türkiye'ye 8 Milyar Dolar yardım yapacağını belirtmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş programı özellikle bankacılık sektöründe reformlar içermiş, özelleştirmeye önem vermiş mali şeffaflık ilkesini benimsemiş ve yapısal köklü değişiklikleri amaçlamıştır. Yapılan programa rağmen Türkiye Ekonomisi 2001'de %9,5 küçülmüştür. Ayrıca enflasyon ve faiz oranları da beklentilerin çok üstünde gerçekleşmiştir. 2001 Ekim ayında dolar 1.600.000TL'yi görmüştür. 11 Eylül 2001'de ABD ikiz kulelerine yapılan terör saldırısı nedeniyle dünya çapında siyasi ve ekonomik bunalım olmuş ve yeni bir finansal daralma görülmüş ve IMF 10 Milyar Dolarlık yeni bir paket sunmuştur. Son paketle birlikte son iki yıl içinde IMF'den alınan yardım paketi 4 olmuştur. Türkiye'nin IMF'ye olan borcu 30 Milyar Dolara ulaşmıştır (Akyüz ve Boratav, 2002: 27).

2000 krizinden sonra şubat ayına gelindiğinde programa olan güven yok olmuş ve alınan tedbirlere rağmen döviz talebi bir türlü karşılanamamıştır. Faizlerin yükselmesiyle iç borç karşılanamaz duruma gelmiş ve risk primi artmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında siyasi gerginlik kırılğan yapının çökmesine neden olmuştur (Akyüz ve Boratav, 2002: 34).

Merkez Bankası Kasım krizinde olduğu gibi, Şubat krizinde de piyasaya müdahalede gecikmiştir. Kasım krizinde özellikle yabancıların döviz talebi söz konusuysen, şubat ayındaki krizde yerli piyasada döviz talebi artmıştır. 19 Şubat'ta bir gün valörlü döviz talebi 7,6 Milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. Likidite yetersizliği ödemeler dengesini kilitlemiş ve sonunda Merkez Bankası kuru dalgalanmaya bırakmıştır. 16 Şubat'ta 10169 olan borsa endeksi 3 gün sonra 8683 puana gerilemiştir (Uygur, 2001: 23)

Uygulanan programın başarısızlık nedenleri aşağıda sıralanmıştır (Keyder, 2001: 53);

- Bankacılık sektörünün açık pozisyon taşınması
- Kamu bankalarının aşırı zararlar ve görevlerini yerine getirememeleri
- Özelleştirme, yapısal ve köklü reformlardaki gecikmeler
- TL'nin aşırı değerlenmesi
- Cari açık
- Döviz kuru

Hükümet dalgalı kur sistemine geçişle birlikte 1999 yılındaki programın bittiğini kabul etmiştir. IMF yetkilisi Kemal DERVİŞ maliyeden sorumlu devlet bakanlığına atanmıştır. 14 Nisan'da Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kamuoyuna açıklanmıştır. Nisan ayında açıklanan program Mayıs'ta imzalanan yeni Stand-By anlaşmasıyla ve Dünya Bankası kredileriyle desteklenmiş, üretimdeki düşüşü engelleyememesine rağmen krizi kontrol altına almıştır. Öncelikli amaç olan bankacılık sektöründeki reformlar ve enflasyonun kontrolü olması için, kamu borç yükünün artışı tercih edilmiş ve parasal büyüklükler kontrol altına alınmıştır. Bankacılık sistemiyle ilgili değişikliklerde 3 kanaldan yürütülmüştür. Görev zararı nedeniyle oluşan stokları eritmek için, kamu bankalarına özel tertip (DİBS) hakkı verilmiştir. Oluşan mali yüklerinden kurtulmak, kendi kaynakları ile döviz pozisyonları güçlendirmek için TMSF bünyesindeki bankalara özel tertip (DİBS) ve döviz cinsi senetler ihraç yetkisi verilmiştir. Özel sermayeli bankalara döviz pozisyon açıklarının kapatılmasını sağlamak ve Hazinesin iç borçlanma vadesini uzatmak için bu kesimle iç borç takası yapılmıştır (Celasun, 1998: 73).

Bankacılık sisteminin özellikle mali bünyesinin güçlendirilmesiyle birlikte, kurumsal yapısını ve denetimleri etkin hale getirecek yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yeni düzenlemelerle kamu bankalarına görev verilmesi merkezi hükümet bütçesinden ödemekle mümkün olacağı belirtilmiştir. Türk ekonomisi için çok önemli olan bu değişim, bütçenin siyasal işleminin ve şeffaflığının artmasına katkı sağlamıştır. Ancak kamu bankalarının yeniden yapılandırılmasında kredilendirilme kapasitesinin azaltılması, krizden çıkışı güçleştirmiştir (Celasun, 1998: 74).

2000 krizinden sonra likidite ve faiz riskinden dolayı sorunlar yaşayan bankacılık sektörü 2001 kriziyle ek olarak kur riskiyle de karşılaşmıştır. Krizin etkisiyle faiz oranları yükselmiş, fonlama maliyetleri artmış, menkul kıymetlerin piyasa değeri azaltılarak banka bilançoları olumsuz etkilenmiştir. Faizdeki artışlar kamu bankaları ve bazı bankaları büyük zarara uğratmıştır. Yaşanan ekonomik ortamda daralma ve krizin reel sektöre yansımaya ihtimali bankacılık sektöründe reformların hızlı bir şekilde yapılmasına zemin hazırlamıştır (Karluk, 2004: 478).

Türkiye ekonomisi 2001'de 2. Dünya savaşından sonraki küçülmenin ardından en büyük küçülmeyi yaşamıştır. GSMH kriz yılında 50 Milyar Dolar kaybetmiştir. 2001 yılında yaşanan krizde Türk halkı 2002 yılına ağır bir yoksulluk ve borç yüküyle girmiştir. Bu yüzden 2001 krizi Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyen krizlerden birisidir (Karluk, 2004: 480).

4. TÜRKİYE'DE YAŞANAN KRİZLERİN ETKİLERİ

4.1. 1982 Banker Krizinin Etkileri

Serbestleşme sürecinin ilk aşamasında 1 Temmuz 1980'de Türk ekonomisinde kredi ve mevduat faizleri serbest bırakılmıştır. Bununla birlikte bankacılık sektörü yüksek faizlerle mevduat üretmiş ve sonucunda kırılganlığı artmıştır. Geri ödenmeyen kredilerin artmasıyla birlikte Banker Krizi yaşanmıştır. Kriz öncesinde düşük faiz ile kredi kullanan reel sektör, faizlerin artmasıyla sorunlar yaşamıştır. Enflasyon faiz oranlarından daha fazla arttığı için tasarruflar gayrimenkule doğru yönelmiş ve bankalardaki mevduat sıkıntısı baş göstermiştir. Bu durum firmaların bankerlere yönelmesine neden olmuştur.

Bankerlerin bankalarla rekabetine hem de alt yapısı olmadan devlet tarafından bir düzenleme ve denetleme getirilmemiştir. Geri ödenmeyen kredilerin artmasıyla oluşan panik ortamında 1981 yılında 4 ay içerisinde 250 banker batmış ve 250,000 mevduat sahibi mağdur olmuştur.

Banker Krizi, Merkez Bankasının zamanında müdahalesi sayesinde kriz sistematik bir hal almadan önlenmiştir. Çok fazla bankerlik kuruluşu ve bankanın batması önlenmiştir. Bu yüzden krizin etkileri ülke ekonomisinde çok fazla hissedilmemiştir. En çok etki mevduat dağılımında olmuştur. Şöyle ki, mevduat kamu bankalarına doğru kaymıştır.

1988 yılına kadar faiz oranlarını Merkez Bankası belirlemiştir. 1982'de İstanbul bank, Odibank ve Hisar bank, Ziraat Bankasına devredilmiştir. Ayrıca İşçi Kredi Bankası ve Bağbank'ın faaliyetlerine son verilmiştir. Buna ek olarak İstanbul Emniyet Sandığı Ziraat Bankasına devredilmiştir. 1983 yılında bankerler yasası çıkarılmış ve mağdur vatandaşlara yardım edilmiştir.

Banker Krizi mali sistemdeki yasal alt yapının yetersizliğini göz önüne sermiştir. Yapısal reformların bir an önce yapılması gerektiği savını ortaya çıkarmıştır. Kriz sonunda kamu bankalarına olan güven artmıştır (Akdoğan, 2012: 194-195).

1982 yılında ortaya çıkan banker krizi sonucu %7,2 olan işsizlik oranı, 1983 yılında %7,9'a çıkmıştır. 1984 yılında toparlanma eğilimine girip %7,7 seviyelerinde gerçekleşmiştir. İşgücüne katılma oranında ise ciddi bir farklılık yoktur. 1982 yılında işgücüne katılma 16 milyon 535 bin kişidir (TÜİK,2015).

4.2. 1994 Krizinin Etkileri

1994 krizinin Türkiye ekonomisine faturası çok ağır olmuş, döviz rezervleri erimiştir. 5 Nisan 1994'te rezerv miktarı 3 Milyar Dolara kadar düşmüş, enflasyon astronomik rakamlara çıkmıştır. TÜFE bazında %106'ları görmüş, 5 Nisan günü Türk Lirası bir günde %39 değer kaybetmiştir (TCMB,2001).

Kriz sonrası meşhur 5 Nisan kararları alınmıştır. Bu kararların amacı, çok yüksek olan enflasyonu hızlı bir şekilde düşürmek, ihracatı arttırmak, ekonomik reformları yapmaktır. Bu çerçevede döviz kuru serbest bırakılmıştır (Keyder,2000: 89).

Krizden en çok etkilenen bankacılık sektörü olmuştur. Mali durumları kötü olan bankalar iflas etti. Bankacılık sisteminde öz kaynaklar erimiş, sektör güven kaybına uğramış, TMSF'nca bankalara %100 sigorta uygulamasına geçilmiş, böylece bankalar devlet güvencesine alınmıştır (Yeldan,1998: 10).

Kriz yüzünden kamu kesimi borçlanma gereği artmıştır. Borçları ödemede sıkıntılar yaşanmış, eski borçların birikmesi ve yeteri miktarda borç alamama yüzünden ekonomi zor günler geçirmiştir. Bütçe açıkları hep artmıştır (Yılancı ve Özcan, 2008: 93).

Kriz Türkiye Ekonomisinin daralmasına neden olmuştur. GSYİH % 5'ten fazla azalmıştır. Enflasyon % 150'lere çıkmış, işsizlik ise 600,000 kişi artmıştır (Yeldan,1998a: 397).

5 Nisan istikrar programı ekonomide durgunluğa neden olmuş, mal piyasasında talep daralması tüm sektörleri etkilemiştir. Otomotiv sektöründe üçte bir, imalat sanayinde % 64'lere varan oranlar da kapasite kullanım oranı düşmüş, eksik istihdam 1,8 milyona yükselmiş, GSMH gerilemiştir. Yaklaşık altı yüz bin kişi işsiz kalmış, Kişi Başına Milli Gelir iki yıl öncesi seviyeye gerilemiştir. 1993 yılındaki refah seviyesine ancak 4 yıl sonra ulaşılabilmiştir (Şahin, 2000: 222-225).

4.3. Kasım 2000 Likidite Krizinin Etkileri

2000 krizi ekonomide Türk Lirası talebi yüzünden likidite sıkışıklığına yol açmış ve döviz talebinde bir artış yaşanmıştır. Ancak krizin en şiddetli seviyeye ulaştığı zaman bile gerçek kişilerin döviz talebinde bir artış söz konusu değildir. Kriz bizi bankalarla ilgili düzenlemelerin bir an önce yapılacağı beklentisine sokmuştur.2000 Krizinin teşhisi doğru yapılamadığı için tedavisi de doğru yapılamamıştır. (Eğilmez ve Kumcu,2002: 391)

Merkez Bankası IMF programı yüzünden piyasaya müdahale etmemiştir. Likidite sıkıntısı çözüme kavuşmamıştır. IMF Yetkilisi Stanly Fisher 2000 krizini "Döviz kuru çapasının uygulamasının oluşturduğu cari açık bünyesinden kaynaklanan panik neticesinde döviz hücum krizi olduğunu" belirtmiştir. Korkut Boratav ise; krizin en önemli sebebinin IMF programı olduğunu söylemiştir (Uyar, 2003: 135-136)

Krizden en büyük yarayı alan sektörlerden biri Türk Bankacılık sistemidir. Sistemin fonladığı menkul kıymetler yaklaşık üçte bir değer kaybetmiştir. Türk bankacılık sistemi önemli ölçüde öz kaynaklarını kaybetmiş, kamu bankaları sorgulanmaya başlanmıştır.18 Aralık 2000 tarihinde IMF Programında değişiklik yapılması için, IMF'ye ek niyet mektubu gönderilmiştir (Kazgan 2002: 459).

Kriz sonucunda gecelik repo %250 seviyelerine ulaşmıştır (Ceylan 2002: 62). Faiz oranlarındaki aşırı artış ekonomide durgunluğa neden olmuştur. Bunun etkisiyle reel kesim satışlarında bir gerileme olmuştur. Türk ekonomisinin kırılma noktası, 2001 krizine ortam hazırlanmıştır (Yay vd., 2001: 48). 7 Milyar Dolarlık sermaye akışı yaşanmıştır (Erkuş, 2001: 38). Ayrıca Merkez Bankası iki haftada 5,5 Milyar Dolar döviz rezervi eritmiştir (Uygur, 2001: 6).

Kriz öncesinde 1998 yılında işsizlik oranı % 6,9 iken 1999 yılında artarak % 7,7 seviyelerine çıkmıştır. 2000 yılına gelindiğinde ise % 6,5 seviyelerine kadar düşmüştür. 1998 yılı istihdam oranı % 52,8 iken 1999 yılında % 52,7'ye gerilemiştir. 2000 yılında ise % 49,9 seviyelerinde gerçekleşmiştir (TÜİK,2015).

4.4. Şubat 2001 Krizinin Etkileri

Kriz sonucunda mali sisteme güven kalmamıştır. Dolarizasyon artmış, ödemeler dengesinde olumsuzluklar yaşanmıştır. Birçok firma iflas etmiştir. Yapısal reformlar yapılmadığı için ekonomiye olan güven kaybolmuştur. Merkez Bankası 2000 Krizinde olduğu gibi yine müdahale etmemiştir. Hükümet sorunu anlamamış ve soruna çözümde bulamamıştır (Yay vd., 2001: 48-49).

Bankacılık sektörünün zararı iki krizde yaklaşık 25 milyar dolar olmuştur. Kriz sonrasında ekonomi %9 daralmış, 19 Banka ve 125 işyeri kapanmıştır. İşsizlik oranı artmış, enflasyon oranı %70'lere çıkmıştır. İç borç stoku bir önceki yıla göre 4 katına çıkmış ve Cumhuriyet tarihinin en derin krizi yaşanmıştır (Karluk, 2004: 120).

Diğer taraftan sermaye hareketleri de önemli bir göstergedir.2000 yılında 4,2 milyar dolarlık sermaye girişi yaşanmıştır. Cari işlemler açığı 1990 da 1,3 Milyar Dolar iken 2000 yılında bu rakam 9,8 Milyar Dolara çıkmıştır. Ayrıca cari açığın GSMH'ya oranı 1999 yılında % 0,7 iken 2000 yılında %4,9 seviyelerine çıkmıştır.

2000 krizinde olduğu gibi 2001 krizinde de bankacılık sektörü olumsuz etkilenmiş, toplam 38,7 Milyar Dolar sermaye kaybı yaşanmıştır. İç borç stoku da sürekli artmıştır.2000 de 36,5 Milyar Dolar, 2001' de 122 Milyar Dolar, 2002' de 150 Milyar Dolar, 2003 'de 194,3 Milyar Dolar ve 2004'te ise 224,5 Milyar Dolara ulaşmıştır. Diğer bir sıkıntıda dış ticaret ve cari işlemler dengesindeki açıklıktır.2000 yılında 22 Milyar Dolar, 2001' de ise 24 Milyar Dolar dış ticaret açığı oluşmuştur (Karluk,2005: 427). 16 Şubat itibarı ile 28 Milyar Dolarlık döviz rezervi,19 Şubatta 22,5 Milyar Dolara inmiştir. Borsa 3 gün içinde 10169 puandan 8683 puana gerilemiştir (TCMB,2001).

1999 yılında uygulamaya konulan enflasyonla mücadele programı 2001 kriziyle sona ermiştir. 15 Mayıs 2001'de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı yürürlüğe girmiştir (B.S.B.2001: 8).

2001 yılında % 8,5 olan işsizlik oranı, 2002 yılında % 10,3'e çıkmıştır. İstihdam oranı ise 2001 yılında % 49,8 iken, 2002 yılında % 49,6 seviyesine gerilemiştir (TÜİK,2015, Kılıç, 2009: 29).

5. SONUÇ

Finansal krizler meydana geldiği tüm ülkelerde, büyük çalkantılara neden olmaktadır. Ülke para birimleri ciddi değer kaybı yaşar, ülke borsaları düşer, büyüme negatif olur ve işsizlik artar. Bu durumun sonucu olarak; ülkelerde refah ve Milli Gelir seviyesi düşer, gelir dağılımındaki adaletsizlikler artar.

Finansal krizlerin birçok ciddi çeşidi olmasına rağmen, birbirinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Meydana gelen finansal kriz türü, başka bir krizin nedeni veya sonucu olabileceği gibi bu krizler aynı anda da ortaya çıkabilir. Bu yüzden krizler, ortaya çıkış süreci, yayılması ve etkileri bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak, kriz sonrası uygulanan politikalar farklılık göstermektedir.

1990'lı yılların başında ortaya çıkan küreselleşmenin etkisiyle piyasalar arasında etkileşim artmış ve ekonomik krizlerin etkilendiği alan genişlemiştir. Ortaya çıkan kriz kısa sürede komşu ülkelere veya kriz çıkan ülkenin ekonomik ilişkisi olan ülkeleri etkilemiş, daha sonra da tüm Dünya'ya yayılmıştır.

Ülkeler, ekonomik olarak ne kadar güçlüyse, ekonomik reformları yapmış ve ekonomik alt yapısı ne kadar sağlamısa, krizlerden etkilenmeleri de o kadar az olmaktadır. Özellikle, ülkelerin uyguladıkları maliye ve para politikaları kriz anında ve kriz sonrasında da çok önemlidir.

Ekonomik krizler incelendiğinde, krizlerin farklı nedenlerden dolayı meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bazen bankacılık sektörünün kırılganlığı, bazen ülke para biriminin aşırı değerlenmesi, bazen de ekonomik reformların gecikmesi sebep olabilmektedir.

Türkiye Ekonomisinde birçok kriz yaşanmıştır. 1982 yılında yaşanan Banker Krizi, 1994 Krizi,2000 ve 2001 krizleridir. Yaşanan krizler, enflasyon, kredi, faiz ve kur politikalarının iyi yönetilmediğini, yapısal sorunların yaşandığını ve denetim sorunun aşılanmadığını göstermiştir.

Türkiye ekonomisinin yaşadığı krizler incelendiğinde, döviz rezervlerindeki sorunlar ve yüksek faiz oranları krizin en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca, istikrarsızlık dönemlerinde ülkeden yabancı sermaye çıkışları hızlanmaktadır. Bu yüzden Türkiye ekonomisinin her dönemde öncelikli hedefi istikrarı sağlamak olmalıdır.

Son olarak, Dünya ekonomisini derinden etkileyen 2008 Mali Krizi ABD'de meydana gelmesine rağmen Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye'nin en yoğun ticaret hacmini gerçekleştirdiği Avrupa Birliği ülkeleri ile ticaret hacmini önemli ölçüde daraltmıştır. Ayrıca, ithalat-ihracat dengesi ithalat lehine bozulmuş, bu da işsizliğin aşırı şekilde artmasına neden olmuştur. Bu durum, işsizlik oranlarının Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine çıkmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin istihdamla ilgili sorunları günümüzde de kriz yıllarında olmayıp halen devam etmektedir. Özellikle kayıt dışı istihdam ve eksik istihdam olgusu önemini korumaktadır.

Türkiye, yakın tarihinde, birçok kriz yaşamasına rağmen kısa sürede ekonomik olarak toparlanmıştır. Türkiye Ekonomisinin kısa sürede toparlanmasını tasarruf ve kanaat kültürüne bağlamak mümkündür.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazarlar çalışmaya eşit katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, S. K. (2012). Türkiye'de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 14 (2), 189-208..
Akyüz Y. (1995). Küreselleşme ve Kriz. İktisat İşletme Finans Dergisi, Mayıs 1995.
Boratav, K., & Akyüz, Y. (2002). Türkiye'de finansal krizin oluşumu. İktisat İşletme ve Finans, 17(197), 14-46.
Akdiş, M. (2000). Global Finansal Sistem, Finansal Krizler ve Türkiye. Beta Yayınları, İstanbul 2000.

- Ardıç, H. (2004). 1994 ve 2001 yılı Ekonomik Krizlerinin TCMB Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi. TCMB Uzmanlık Tezi.
- Asomedy (2001). Türkiye’de Bankacılık ve Finans Krizleri: 1929’dan 2001’e. Erişim Tarihi: 12.03.2013.
- Bayraktutan Y. (2006), “Küresel Finansal Krizler ve IMF, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri. Ankan Yayınları.
- BASTI, Eyüp, (2006) “Kriz Teorileri Çerçevesinde 2001 Türkiye Finansal Krizi”, SPK Yayınları Yayın No:191.
- BSB, (2001), Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Türk Mühendisler ve Mimarlar Odası Birliği.
- Celasun, O. (1998). The 1994 Currency Crisis in Turkey”, (Çeviri: Sayım IŞIK, Koray DUMAN, Adil KORKMAZ)
- Ceylan, A. (2002). Kasım 2000 ve Şubat 2001 Kriz Dönemlerinde Markowitz Modelinin İMKB 30 Endeksine Uygulanabilirliğinin Test Edilebilmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, 13, 1-22
- Coşkun, Y. S., & Balatan, Z. (2009). Küresel Mali Krizin Bankacılık Sektörüne ve Türk Bankacılık Sektörünün Veri Zarflama Analizi ile Bilançoya Dayalı Mali Etkinlik Analizi. Ege Üniversitesi, 12. İktisat Öğrencileri Kongresi, İzmir, 7-8 Mayıs 2009.
- Çeviş, İ. (2005). Para Krizine Ampirik Bir Yaklaşım., SPK Yayınları, Yayın No:187.
- Delice, G. (2003). Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 20, 57-81.
- Durusoy, S. (2014). Finansal Liberalleşmenin Sorgulanmasının Nedenleri. Erişim:01.01.2014.
- Duman K., Korkmaz. A., & Işık S. (2004). Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler. D.E.Ü.İ.İ.B.F Dergisi, 19 (1), 45-69.
- Eğilmez M., & Ercan, K. (2002). Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması. Om Yayınevi, 3. Baskı.
- Erkuş, H. (2001). Şubat 2001 Krizinin Malatya Sanayi İletmeleri Üzerinde Ortaya Çıkardığı Etkiler, Banka Mali ve Ekonomik Yorum Dergisi, 38 (8), 37-48.
- Hacıhasanoğlu, B. (2005). Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2001 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi, TCMB Uzmanlık Tezi.
- IMF. (2002). Eye of the Storm, Finance and Development, Cilt:34, Sayı:4.
- İTO, (2001), “Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler”, İstanbul Ticaret Odası Aralık 2001, Yayın No:2001.
- Karacan, A., İ. (1996). Bankacılık ve Kriz, Finans Dünyası Yayınları, No:1.
- Karabulut, G. (2002). Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizlerin Nedenleri, Der Yayınları, No:328, İstanbul.
- Kazgan, G. (2002). Türkiye’de Ekonomik Krizler: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme. Degev Yayınları, İstanbul.
- Karluk S. R. (2004). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Ve Sosyal Değişim. 8. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul,
- Karluk S. R. (2005). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm, Beta Yayınları, İstanbul.
- Bölümü, <http://www.econtur.k.org/tonus.pdf>.
- Kansu, A. (2006). Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Krizleri Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri, Güncel Yayıncılık, İstanbul.
- Keyder, N. (2000). Para, Teori, Politika ve Uygulama. Ankara.
- Keyder, N. (2001). Türkiye’de 2000 ve 2001 Krizleri ve İstikrar Programları. İktisat, İşletme ve Finans, 183, 37-53.
- Keskin, H. Ü. (2004). Ekonomik Krizlerde Küresel Güçler: 2001 Türkiye Ekonomik Krizi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kılıç, R., “The last decade of Turkish economy: macroeconomic equilibrium and problems”, "Problems and Perspectives in Management", 7 (3), 27-31.
- Kibritçioglu, A. (2001). Türkiye’de ekonomik krizler ve hükümetler (1969-2001). Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 41 (1), 174-182.
- Kibritçioglu, B. (2000). Parasal Krizler. Yayımlanmış Uzmanlık Tezi, Hazine Müsteşarlığı, Ankara.
- Korkmaz, E., & Tay, A. (2011). Küresel Kriz Türkiye’ye Etkileri Ve Çözüm Önerileri. Kafkas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1 (2), 111-135.
- Özer H. G. (2006). Finansal Liberalizasyon Politikaları ve Kriz İlişkisi. SPK Yayın No:189/2006.
- Özmen E. (2001). Kriz Üzerine, İşletme ve Finans. Sayı.180, Mart 2001.
- Özatay, F. (2010). Parasal İktisat: Kuram ve Politika. Efil Yayınevi.
- Özatay, F. (2011). Finansal Krizler Ve Türkiye. Doğan Kitap, 3.Baskı, İstanbul.
- Özbilen Ş. (2000). Küresel Mali Kriz Ve IMF Politikalarının Ulusal Mali Sisteme Etkileri. Finans Dünyası, Sayı:132.
- Parasız İ. (1998). Türkiye Ekonomisi:1923’den Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Parasız İ. (1995). Kriz Ekonomisi: Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan Kararlar. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Sezgin, F. (2006). Kriz Yönetimi. (Erişim: 23.07.2013)
- Şahin H. (2000). Türkiye Ekonomisi. Ezgi Kitabevi, Bursa.
- TCMB (2001). Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası “2001 Para Politikası, Hedefler ve Uygulama”, Temmuz.
- Tuncer N. (2001). Para krizleri ve Türkiye. İktisat Dergisi Şubat - Mart 2001.
- Ural M. (2003). Finansal Krizler Ve Türkiye. Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, Cilt:18, Sayı:1, İzmir.
- Uygur, E. (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri. Türkiye Ekonomi Kurumu”, 2001/1.).
- Uyar S. (2003). Bankacılık Krizleri. Ziraat Matbaacılık, Ankara.
- Yay, T., Yay, G. G., & Yılmaz, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler. İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:2001-47.
- Yeldan, E. (1998). Doğu Asya Krizinin Etkileri Üzerine Bir Makro Ekonomik Genel Denge Modelininin Sonuçları. İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı:146, Mayıs 1998.
- Yeldan, E. (1998). On Structural Sources Of The 1994 Turkish Crisis: a CGE Modelity Analysis”, İnternational Review Of Applied Economics.
- Yıldırım, O. (2004). Türk Bankacılık Sektöründe Yaşanan Finansal Krizler(1980–2002):Nedenleri, Sonuçları ve Ekonomik Etkileri”, Anadolu Üniversitesi.

Türkiye’de Katılım Bankacılığının Mevcut Görünümü ve Gelişimi *Current Outlook and Development of Participation Banking in Turkey*

Fatih Akbaş¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, İkizce Meslek Yüksekokulu, Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, fatihakbas@odu.edu.tr, Orcid Id: 0000-0003-2474-8913

MAKALEBİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

*Katılım Bankaları,
Murabaha,
Bankacılık,*

Jel Kodları:

G23,O16,G21

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: *01 Mayıs 2023*
Düzeltilme Tarihi:
Kabul Tarihi: *24 Mayıs 2023*

ARTICLE INFO

Keywords

*Participation Banks,
Murabahah,,
Banking*

Jel Codes:

G23,O16,G21

Article History:

Received: *01 May 2023*
Received in revised form:
Accepted: *24 May 2023*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, kuruluşundan günümüze katılım bankalarının gelişimini ve güncel veriler kullanılarak mevcut durumunu ortaya koymaktır. Kuruluş felsefesinde petrol gelirleriyle zenginleşen Ortadoğu sermayesinden pay alınması ve ülke içinde yastık altı tasarrufların ekonomiye kazandırılması gibi düşünceler yer almıştır. Özel finans kurumu ismiyle faaliyetlerine başlayan katılım bankalarının, Bankacılık kanunu kapsamına alınması yaklaşık on beş yıl sürmüştür. 2005 kasım tarihinden itibaren katılım bankası ismiyle faaliyetlerine devam etmiştir. Kamu sermayesinin katkılarıyla 2023 yılında sektörde yüzde 8’lik bir aktif büyüklüğe ulaşmıştır. Çalışma prensiplerine uygun tüm bankacılık işlemlerini yapabilen katılım bankaları fon toplamada ortaklık prensibi kullanılırken, kullandırmada murabaha yöntemi yüzde atmışlar oranında devam etmektedir. 2025 büyüme tahminlerine uygun gelişim gösteren bankalar, dijitalleşme ve diğer bankacılık hizmetlerinin çeşitlendirilmesiyle sektör içindeki paylarını artırarak sektörün önemli aktörlerinden biri olmaya devam edeceklerdir.

ABSTRACT

This study aims to reveal the development of participation banks from their establishment to the present and their current situation using current data. Its founding philosophy included ideas such as taking a share from the Middle Eastern capital, which became wealthy with oil revenues, and bringing the under-the-bed savings within the country into the economy. Participation banks, which can carry out all banking transactions by their working principles, use the partnership principle in collecting funds. At the same time, the Murabaha method continues at a rate of sixty percent in disbursement. Participation banks are developing in line with 2025 growth forecasts. Participation banks will continue to be crucial actors in the sector by increasing their shares with digitalization and diversification of other banking services.

GİRİŞ

Modern anlamda ilk İslami bankacılık faaliyetlerinin Mit Gharm Tasarruf bankası tarafından gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. 1960'lı yıllarda faaliyetlerine başlayan banka faizsizlik prensibiyle çalışan finansal kuruluşların açılmasına öncülük etmiştir. Türkiye'de ise faizsizlik prensibini temel alarak kurulan ilk finansal kuruluş ise Devlet Sanayi ve İşçi Bankası Anonim Şirkettir (Akbaş ve Tura, 2018: 100–101). Kamu bankası olan banka 1970'lerin sonlarına doğru faizsizlik prensibinden uzaklaşmıştır. Türkiye 1980'li yıllarda liberal politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu politikalar çerçevesinde bankaların rekabetçi ve etkin kredi kullandıran bir yapıya kavuşmasının istendiği, özel sektörün ve yabancı bankaların ülkede faaliyette bulunmalarının desteklendiği, faiz oranlarının serbest bırakıldığı bir süreç başlamıştır (Görenel, 2007: 250). Seksenlerde faizsiz finansal sistemin ülkede faaliyetlerine izin verilmesinin altında yatan iki temel etken olduğu söylenebilir. İlki 1970'li yıllarda başlayan petrol üretici ülkelerin uyguladıkları yüksek petrol fiyatlarıyla artan sermaye birikimlerinden Türkiye'nin de pay almayı istemesidir. Ancak Türkiye'nin mevcut finansal alt yapısının uygun olmaması bu isteğin gerçekleşmesini engellemektedir. Seksenlerde başlayan liberal politikalar ile faizsiz finansal hizmetlerin önü açılmıştır. Bunun yanında mevcut finansal sistemin ülke içindeki fon sahiplerine faizsiz kazanç sağlayacak kurum ve enstrümanlar sunamaması da faizsiz finansal hizmet sunan kurumların açılma sebepleri arasındadır (Sırım, 2013: 189).

İslami bankaların iki farklı sistem içinde faaliyette bulunduğu söylenebilir. Birincisi İran ve Pakistan'da uygulama örneklerinin görülebileceği sistemin İslami kuralara göre şekillendiği yapıdır. İkincisi ise serbest piyasa ekonomisi içinde kurularak faaliyetlerin bu sistem içindeki rekabet kurallarına göre gerçekleştiren modeldir (Zaim, 2000: 250). Türkiye ikinci sistemi benimsemiş ve bu sistem içinde özel finans kurumları (ÖFK) ismiyle bankacılık faaliyetinde bulunan finansal kurumlar faaliyete başlamıştır. ÖFK kurulmasının temel sebeplerini sosyal, siyasal ve dini gereksinimler olarak üç temel kategoriye ayırabiliriz. Bunları şu şekilde sayabiliriz (Kalaycı, 2013: 61): Faiz hassasiyeti sebebiyle ellerindeki fonları finansal sisteme aktarmayan toplumsal kesimlerin birikimlerinin reel sektöre aktarılmak istenmesi ve dini sebeplerle finansal sistem dışında kalan bu kesimlerin finansal sistemin içine çekilmek istenmesi. Bölgede yer alan İslami bankalara alternatif finansal kuruluşlar oluşturarak, yeşil sermayeden pay almak. İslam coğrafyasıyla ekonomik ve siyasi iş birliğini arttırmak. ÖFK faizsizlik prensibini temel almaştır. Faizsizlik prensibi üç temel ilke üzerine kurulmuştur. Bu ilkeler, sabit getiri yerine toplanan fonların kar ve zarara belirlenen oranlarda katılımının sağlanması. Müşterinin ihtiyaç duyduğu mal ya da hizmetin bedelinin nakit olarak sağlanması yerine bu ürünün satın alınarak müşteriye vadeli ya da ortaklık temelinde satışının gerçekleştirilmesi ve faizin hiçbir bankacılık hizmetinde kullanılmaması olarak sayılabilir (Haziroğlu, 2016: 122).

1. TÜRKİYEDE KATILIM BANKACILIĞININ GELİŞİMİ

5411 sayılı Bankacılık Kanunu katılım bankasını “*Bu Kanuna göre özel cari ve katılma hesapları yoluyla fon toplamak ve kredi kullandırmak esas olmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlar ile yurt dışında kurulu bu nitelikteki kuruluşların Türkiye'deki şubelerini ifade eder*” şeklinde tanımlamıştır. Ertem (2005) ise katılım bankalarını “*inançları gereği faizli işlem yapmayan kesimlerin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde örgütlenmiş ve işlemlerinde faiz kullanmayan bankalardır.*” şeklinde tanımlamıştır. Katılım bankaları ticari bankaların yaptıkları tüm işlemleri yapabilmektedirler. Ancak katılım bankaları fon toplarken ve kullandırırken çalışma prensiplerine uygun nakit olarak kullandırılmayan faizsizlik temelinde geliştirilen finansal enstrümanların yanı sıra havale, EFT vb. diğer bankacılık faaliyetlerini de sürdürmektedir (Akkuş, 2017: 10). Bu bağlamda katılım bankalarının müşterileri yalnızca dini sebepler dolayısıyla faiz içermeyen finansal enstrümanları kullanma arzusunda olanlar değil, beklentilerine uygun maliyet, getiri ve hizmet sunulan kişilerden de oluşmaktadır.

ÖFK 1999 yılında mevcut bankacılık kanunu kapsamına alınmıştır. 2000 finansal krizinden tüm bankacılık sektörü etkilenmiştir. Bu krizi İhlas Finans Kurumu atlatamamış, müşterilerin yoğun mevduat taleplerini karşılayamamıştır. Bu panik havası diğer finans kurumlarına da sıçramıştır. Bu dönem sonunda İhlas Finans Kurumu iflas ederken ÖFK mevduatlarının %55'e yakın kısmını kaybetmişlerdir. Bunda finans kurumları tarafından toplanan fonların herhangi bir güvence altında olmaması önemli bir etkidir. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla finans kuruluşları için bir güvence fonu oluşturulması ve finans kuruluşlarının bir birlik çatısı altında toplanmaları amacıyla mevcut bankacılık kanununda değişikliğe gidilmiştir (Özdemir ve Aslan, 2017: 23–24).

Benzer faaliyette bulunan uluslararası finansal kurumlar İslami banka ismiyle bilinirken, Türkiye'de siyasi yapının finansal sistemde dinsel terminolojinin kullanılmasını uygun bulmaması sebebiyle kurumlar ÖFK ismini kullanmıştır. Kurumların iç ve dış piyasalarda bilinirliğinin düşük seviyelerde kalması, isimlendirmede kullanılan özel kelimesinin sektör içinde ayrıcalıklı bir yapıya sahipler gibi bir algıya sebep olması, alım satım işlerinde katma değer vergisinin maliyet yükü olarak ortaya çıkması vb. etkenler kurumların rekabet gücü üzerinde negatif etkiye sebep olmuştur (Tunç, 2016: 188; Yahşi, 2014: 13–14). 2005 yılı kasım ayına kadar ÖFK olarak faaliyetlerini sürdüren kurum, bu tarihten sonra Katılım bankası ismiyle Bankacılık Kanununda sayılan dört banka türünden biri olarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Özel Finans Kurumları ismiyle faaliyetlerine başlayan kurumlar, Katılım Bankası ismiyle şu an faaliyetlerini sürdürse de, özellikle sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN tarafından 2022 yılında Katılım Bankası ismi yerine Katılım Finans Kurumunun kullanılması önerisi ve Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi tarafından yayınlanan 2022-2025 Katılım Finans Strateji Belgesinde

katılım finans sisteminin dört unsurundan birisi olan katılım bankaları yerine katılım finans kurumları isminin kullanılması önerileri bankaların yeniden isim değişikliği yaşayacağına göstergesi olabilir.

2. KATILIM BANKALARININ FON TOPLAMA VE KULLANDIRMA YÖNTEMLERİ

Katılım bankalarının temel fon toplama yöntemleri özel cari hesap ve katılma hesapları ile gerçekleşmektedir. Özel cari hesaplar gerçek ve tüzel kişiler tarafından Türk lirası, döviz ve kıymetli maden cinsinden açılabilen, hesap sahibine herhangi bir getiri ödemesi olmayan, hesap sahibinin kısmen ya da tamamen istediği an geri çekebileceği hesaplardır. Katılma hesapları ise banka tarafından hesaba yatırılan fonların kullanılması sonucu ortaya çıkacak kar ya da zarara katılma sonucunu doğuran, hesap açılması sırasında herhangi bir getiri garantisi verilmemesinin yanında ana paranın da aynen geri ödenmesinin garanti edilmediği fonlardan oluşan hesaplardır (Eken ve Öztürk, 2019: 50–51). İki tip katılma hesabı açılabilir. Bunlardan ilki kâr zarar ortaklığı sözleşmesi temel alınarak açılmaktadır. Hesaplar TL, Amerikan doları ve Euro ile Altın cinsinden açılabilir. 1,3,6 ay ve 1 yıllık ya da daha uzun vadeli olarak açılabilir. Hesaba katılım sağlanması durumunda 100 olarak kabul edilen Birim değer her gün hesaplanan birim değeri hesaplama tablosuna göre değişmektedir. Vade sonunda müşterinin birim hesap değeri sonucu hesaplanmakta ve bu tutar müşteriye ödenmektedir. Bankalar ortaya zarar çıkması durumunda bu zararı üstelenebilecekleri gibi çıkan kar oranını da arttırabilmektedir (Dinç, 2017: 10–11). İkinci tip katılma hesabı banka ve kamu kurum ve kuruluşları ya da tüzel kişi müşterileri arasında imzalanan yatırım vekalet sözleşmesine dayanan hesaplardır (Öztürk ve Yumuşak, 2020: 14). 1 aydan kısa vadeler içerebileceği gibi, 1,3,6 ay, 1 yıl ve daha uzun vadeli olabilir. Sözleşme yapıldığında tahmini bir kar oranı belirlendiği için müşteri anaparası ve tahmini kar kadar maksimum bir getiri elde edecektir. Vade bitiminde sözleşme sona ermekte ve tutarlar özel cari hesaplara aktırılmaktadır (Özdemir ve Lila, 2020: 354–355). Bu iki fon toplama yöntemine ek olarak katılım bankaları kira sertifikası ihracı, emtia murabahası ve sendikasyon kredisi kullanarak da fon toplamaktadırlar.

Katılım bankalarında fon kullandırma yöntemi BDDK tarafından belirlenecek diğer yöntemlerle birlikte toplamda altı grupta toplanmaktadır. Fon kullandırma yöntemleri, 2019 tarih /30666 sayılı Resmî Gazetede yayınlanan yönetmelikle bankaların kredi işlemlerine ilişkin yönetmelikte değişiklik yapılarak satım, kiralama, ortaklık, vekalet ve diğer olarak isimlendirilerek gruplara ayrılmıştır.

Tablo 1. Katılım Bankaları Fon Kullandırma Yöntemleri

SATIM	KİRALAMA	ORTAKLIK	VEKALET	DİĞER	DİĞER YÖNTEMLER
Murabaha	Adi	Mudarebe	Adi	Karz-ı Hasen	BDDK tarafından belirlenecek diğer yöntemler
Tevliye	Finansal	Müşareke	Yatırım	Kefalet	
Müsaveme	Faaliyet	Girişim Sermayesi		Garanti	
Selem	Ürün	Mülkiyet		Vaat	
İsticrar	İşgücü	Zirai		Cuale	
Tevrük					
İstisna					

Kaynak: TKBB ve BDDK internet sitelerinden derlenmiştir.

Bankanın talep edilen malların satın alarak müşterinin finansmanını sağladığı yöntemler satım grubunda yer almaktadır. Satım yöntemlerinde satıcının aldığı malın maliyetine kar ekleyerek satışına murabaha, aldığı fiyattan satışına tevliye (Erturhan, 2010: 235), malın pazarlık usulü ile satılmasına müsaveme (Ayub, 2007: 234), malın anlaşılabilir bir vadede teslim edilme şartıyla bedelinin peşin alınması selem, satıcıya belirli bir malın belirli aralıklarla satın alınması vaadini içeren satış sözleşmelerine isticrar (Acar, 2014), vadeli satın alınan bir malın bir başkasına peşin olarak satılması tevruk (Arpağ ve Uçar, 2018), belirli bir süre sonunda imal ya da inşa edilecek bir malın teslim edilmesi üzerine yapılan satış sözleşme türü ise istisna olarak isimlendirilmiştir (Acar, 2012). Ortaklık “Gerçek veya tüzel kişilerin tüm faaliyetlerinden, belirli bir faaliyetinden veya belirli bir malın mülkiyetinin edinilmesinden doğacak kâr ve zarara katılmak üzere finansman sağlama amacıyla müşterilerle ortaklık kurulması işlemidir”. Kiralama grubunda ise tüketilmeden kullanılabilen varlıkların menfaatlerinin belirli bir süreliğine finansman sağlanmak amacıyla bırakılmasıdır. Vekalet müşterinin banka tarafından gelir getirici bir faaliyetin finansmanının sağlanması amacıyla vekil tayin edilmesidir. Diğer yöntemler ise bu dört yöntem dışında kalan ve kullanılan satış yöntemleri yer almaktadır. Son grupta ise BDDK tarafından Tablo 1 de yer almayan ve sonradan eklenecek yöntemler yer alacaktır (Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik, 2019).

Tablo 2. 2023 Kullandırılan Fon Detayı (Milyon TL)

Murabaha	539.791,32	Finansal Kiralama	90.756,82
Müşaveme	73.673,42	Hizmet Kiralaması	5.120,1
Selem	91,91	Mudarebe	316,82
İsticrar	3.690,66	Müşareke	5.195,53
Teverruk	81.943,59	Vekalet	90.526,21
İstisna	23.027,3	Karz-ı Hasen	28.793,3
Toplam Kullandırılan Fonlar		942.926,96	

Kaynak: TKBB ve BDDK internet sitelerinden derlenmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde katılım bankalarının kullandığı fonların %57,2'lik büyük kısmının murabaha yöntemiyle olduğu görülmektedir. Finansal kiralama, teverruk ve vekalet en fazla kullanılan ikinci yöntem olarak gözükmektedir. Fazlalık olmadan misli mal ya da paranın ödünç olarak verildiği enflasyonist ortamlarda enflasyon farkının eklenmesine izin veren sözleşmeye dayanılarak kullanılabilen karz-ı hasen ise tabloda üçüncü sırada yer almaktadır.

3. KATILIM BANKALARININ MEVCUT GÖRÜNÜMÜ

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK) tarafından bankaların müşterileriyle elektronik ortamda sözleşme yapabilmelerine yönelik hukuki düzenlemelerinin ardından, şubesiz ya da dijital bankacılık ismi verilen bankalara lisans verilmeye başlanmıştır. Mevcut durumda BDDK tarafından kuruluşuna izin verilen dijital banka sayısı altıdır. Bu bankalardan ikisi (TOM bank ve Hayat Finans) dijital katılım bankası olarak faaliyet izni almıştır. Faizsizlik prensibine dayalı ikisi dijital olmak üzere toplamda sekiz katılım bankası mevcut durumda faaliyet göstermektedir. Bu bankalar Albaraka, Kuveyt Türk, Türkiye Finans, Emlak Katılım, Vakıf Katılım, Ziraat Katılım, Hayat Finans ve TOM Katılım Bankasıdır.

Tablo 3. 2023 İtibariyle Banka ve Sektör Verileri (Milyon TL)

	AKTİFLER	TOPLANAN FONLAR	KULLANDIRILAN FONLAR	ÖZKAYNAKLAR
Katılım	1.786.533	1.326.321	811.401	123.611
		Katılma 825.530 Özel Cari 500.791	Bireysel 84.411 KOBİ 351.922 Kurumsal 19.984 Ticari 355.084	
Mevduat	18.119.326	11.979.220	9.186.833	1.636.174
Sektör	21.098.544	13.305.542	10.709.542	1.897.863

Kaynak: TKBB ve BDDK internet sitelerinden derlenmiştir.

Katılım bankaları özel cari hesaplar ve katılma hesapları ile fon toplamakta, satım, kiralama, ortaklık, vekalet ve diğer yöntemleri kullanarak fon kullandırmaktadır. Katılım bankalarının Tablo 3 incelendiğinde aktif toplamı 1.786.533, toplam mevduatı 1.326.321,13 olup bunun 825.530 TL kısmı katılma hesapları, 500.791 TL'lik kısmı ise özel cari hesaplardan oluşmaktadır. Toplam krediler ise 811.476,87'dir. Kredilerin 84.411 TL'lik kısmı bireysel, 351.922 TL'lik kısmı KOBİ, 19.984 TL'lik kısmı kurumsal ve 355.084 TL'lik kısmı ticari kredilerden oluştuğu Tablo 3'te görülebilir. Tablo 3'e göre aktif büyük açısından katılım bankaları sektörün %8,47'lik bir paya sahiptir. Bankacılık sektöründe kullanılan kredilerin %7,57'si toplam fonların ise %9,96'sı katılım bankaları tarafından gerçekleştirilmiştir (BDDK, 2023; Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2023a).

Tablo 4. Çeşitli Göstergeler 2005 - 2023

	2005	2023	2005	2023
	KATILIM		SEKTÖR	
Banka Sayısı	4	8	51	58
Yurt İçi Şube Sayısı	291	1.441	6.521	10.955
Yurt Dışı Şube Sayısı	1	5	47	79
On-line Sistemine Dahil Şube Sayısı	290	1.160	6.304	10.585
ATM Sayısı	307	2.506	14.836	49.424
Yurt İçi Personel Sayısı	5.741	19.632	138.169	207.497
Yurt Dışı Personel Sayısı	6	36	555	857
Aktif Toplamı (Milyon TL)	9.945	1.876.907	406.909	21.757.871
Kullandırılan Krediler (Milyon TL)	6.474	837.647	156.410	10.991.153

Kaynak: BDDK internet sitesi

Tablo 4 incelendiğinde 2005 yılında 4 olan banka sayısı ikisi dijital olmak üzere toplamda sekiz katılım bankasına ulaşmıştır. Şube sayısı toplamda 1446, personel sayısı 19968 ve ATM sayısı 2506 adete yükselmiştir. 2005 yılında aktif büyüklük açısından sektörde %2,44'lük paya sahip olan katılım bankaları 2023 yılının ortalarında bu oranı %8,62'e yükseltmiştir. Sektör içindeki payı %4 olan şube sayısı %13'e, gene %4 olan çalışan personel sayısını ise %9'a yükseltmiştir. 2005 yılında kullandırılan krediler incelendiğinde pazar payı olarak sektörün %4'lük bir kısmına sahipken, 2023 yılı itibarıyla %7,6'lık bir pazar payına ulaşıldığı görülmektedir. Sektördeki aktif büyüklük payı ise 2005 yılında %2,4 iken 2023 yılı itibarıyla bu oran %8,6'ya çıkmıştır (BDDK, 2023). Türkiye Katılım Bankaları Birliği tarafından yayımlanan 2021-2025 strateji güncelleme raporunda yapılan büyüme senaryolarına göre, 2025 yılı için sektör pazar payı aktif büyüklük için %15 olarak öngörülmüştür. Yapılan hesaplamalarda bu orana ulaşılabilmesi için aktiflerin %31 oranında artması gerektiği vurgulanmıştır. 2025 yılı tahmini bilanço verilerine göre, toplanan fonların %26, kullandırılan fonların %36, özkaynakların %36 ve menkul değerlerin %23 artması öngörülmüştür. 2023 yılının tamamı için 1771 milyar TL'lik bir büyüklük öngörüsü bulunan rapor ile 2023 tamamlanmadan yakalanmıştır. Mevcut büyümenin devam etmesi durumunda yapılan tahminlerin üzerinde bir büyüme gerçekleşeceği söylenebilir (Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2023b).

4. SONUÇ

Özel finans kurumları ismiyle finansal sisteme giriş yapan katılım bankaları, yaklaşık 40 yıldır ülke ekonomisine ihtiyaç duyduğu fonları sağlayarak katkı sağlamaktadır. Son dönemlerde isim değişikliği ile ülke gündeminde yer alan bankalar, katılım finans ismiyle mevcut bankalar kanunda yer alan banka işleviyle mi yoksa, farklı bir finansal kurum niteliğiyle mi yola devam edecek önümüzdeki dönemlerde görülecek. Yüzde 8'lik gibi bir aktif büyüklüğüyle sektörde faaliyetlerine devam eden katılım bankalarının %15 Pazar payını içeren tahminlere mevcut büyümenin artarak devam etmesi durumunda ulaşabileceği söylenebilir. İslami hassasiyetleri göz önünde bulundurarak ekonomik faaliyetleri destekleyen ürün ve hizmet sunan bankaların, ihtiyaç duyulan ürün ve hizmetleri geliştirmelerinin yanında dijital bankacılık uygulamalarında da rekabet edecek düzeye gelmişlerdir. Sektöre iki adet dijital katılım bankası hizmet sunumu yapmaktadır. 2023 yılı rakamlarına göre aktif büyüklükleri açısından bakıldığında Kuveyt Türk Katılım Bankasının %34 gibi yüksek bir orana sahip olduğu görülmektedir. Üç adet kamu katılım bankasının ise katılım bankalarının aktif büyüklüğü içindeki payı %42'dir. Özel katılım bankaları ise %58'lik bir aktif büyüklük oranına sahiptir. 2023 yılı itibarıyla toplanan fonların %61'i kullandırılmıştır. Katılım bankalarının yüksek oranlarda murabaha yöntemini kullanması bankalara yönelik eleştiriler içinde yer almaktadır. Nitekim 2023 yılı itibarıyla fonların yüzde 57'si murabaha yöntemi, yüzde 0,58 gibi oldukça düşük bir kısmı ise ortaklık yöntemleriyle kullandırılmıştır. Fon toplama yöntemi olarak yüksek oranda ortaklık yöntemlerinden mudarebeyi kullanan bankaların, fon kullandırmada ise özü itibarıyla riskin yüksek olması, yüksek uzmanlık isteyen personel çalıştırılma zorunluluğu, mevzuat eksikliği vb. sebeplerle daha az kullanıldığı söylenebilir. Katılma bankalarının fiyatlama yaparken piyasada oluşan fiyatlamayı baz alması ve kendi fiyatlamasının üretmemesi bankalara yönelik önemli eleştirilerden bir diğeridir.

Kuruluş dönemlerinde petrol zengini İslam ülkelerinin fonlarının Türkiye'ye çekilmesinde kullanılabilecek bir alternatif finansal kuruluş olarak öne çıkan katılım bankaları, ülke içinde dini hassasiyetleri sebebiyle yastık altında tutulan fonların da finansal sistem çekilmesinde kullanılabilecek bir finansal aracı olarak da görülmekteydi. Günümüzde fon fazlası bulunan kesimlerin ellerindeki birikimleri dini hassasiyetler sebebiyle mi yoksa alternatifleri içinde daha yüksek getiri sağlamaları sebebiyle katılım bankalarının tercih sebebi olduklarına yönelik araştırmaların artırılması ve mevcut duruma ortaya konulması

önem taşımaktadır. Getirileri önemseyen mudilerin fonlarını geleneksel bankalara aktaracakları aşıkardır. Bu saikler ile hareket eden mevcut ve potansiyel mudilerin katılım bankalarını tercih etmelerinin sağlaması için; katılım bankalarının aktif yönetiminde fon kullandırımında yer alan ürün ve hizmetlerin çeşitliliğini arttırmaları, müşterileri dini hassasiyetler yanı sıra getiri ve maliyet avantajları sunan ürün ve hizmetler ile tanışmaları önem arz etmektedir. Yüksek getiri sunan, yüksek risk içeren finansal işlemleri yapmayan katılım bankaları finansal kriz dönemlerinde daha sağlam bir görünüme sahip olmuşlardır. Bu bağlamda katılım bankaları reel ekonomiye katkılarını belirlenen İslami sınırlar içindeki mal, hizmet ve projeler ile gerçekleştirmektedirler. Sonuç olarak 2025 yılı hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik atılan adımların hayata geçirilmesi bankaların hem finansal durum hem de manevi değerler açısından daha sağlam bir yapıya kavuşmasını sağlayabilir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir

Yazar Katkıları: Yazar çalışmayı tek başına hazırlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, O. (2012). Selem ve İstisna Nedir? okanacar.com. 15 Ağustos 2019 tarihinde <http://www.okanacar.com/2012/08/selem-ve-istisna-nedir.html> adresinden erişildi.
- Acar, O. (2014). İsticrar Modeli ile Elektrik, Doğalgaz ve Su gibi Faturaların Finansmanı. okanacar.com. 13 Ağustos 2019 tarihinde <http://www.okanacar.com/2014/01/isticrar-modeli-ile-elektrik-dogalgaz.html> adresinden erişildi.
- Akbaş, F. ve Tura, Ü. (2018). İslam Ekonomisi Çerçevesinde Katılım Bankacılığının Tarihsel Gelişimi. Ekonomi ve Finans Araştırmaları içinde (ss. 95–112). Ed.Ş.Önder ve H.Önder, Bursa: Ekin Basım Yayım.
- Akkuş, H. T. (2017). Türk Bankacılık Sektöründeki Katılım Bankalarının Finansal İstikrarının Stres Testi Yöntemi İle Analizi. Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Arpağ, C. ve Uçar, M. (2018). İslami Bankacılıkta Kullanılan Teverruk ve Günümüz Uygulamaları. Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR), 5(24), 1537–1543.
- Ayub, M. (2007). Understanding Islamic Finance. West Sussex, England: John Wiley & Sons Ltd.
- Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik. Bankaların Kredi İşlemlerine İlişkin Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik (2019.25.Ocak). Resmî Gazete (Sayı:30666) (2019). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/01/20190125-11.htm> adresinden erişildi.
- BDDK. (2023). Aylık Bankacılık Sektörü Verileri. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. <https://www.bddk.org.tr/BultenAylık> adresinden erişildi.
- Diñç, Y. (2017). Katılım Bankalarında Havuzlar ve Birim Hesap Değeri; Vade Uyumsuzluğu ve Fon Kullandırımı Üzerine Öneriler. Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi, 1(2), 9–21.
- Eken, M. H. ve Öztürk, N. (2019). Finans Teorisi Kapsamında Katılım Bankacılığı ve Yeniden Yapılanma Önerisi. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(1), 46–62.
- Ertem, Ü. (2005). Bankacılık ve Kambiyo İşlemleri. Bursa: Ekin Basım Yayım.
- Erturhan, S. (2010). İslam Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlakî Esaslar. İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, (16), 213–246.
- Görenel, Z. İ. (2007). Finansal Serbestleşme, Politika Hataları ve Krizler. Öneri Dergisi, 7(27), 249–258.
- Haziroğlu, T. (2016). Türkiye’de Katılım Bankacılığı Fikrinin Doğuşu ve Kavramsal Önemi. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD), 2(1), 119–132.
- Kalaycı, İ. (2013). Katılım Bankacılığı: Mali Kesimde Nasıl Bir Seçenek? Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 9(19), 51–74.
- Özdemir, M. ve Aslan, H. (2017). Türkiye’de İslami Finansın Dönüşümünün Ekonomi Politikası. İstanbul: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. ve Lila, N. (2020). Katılım Bankacılığında Kullanılan Yatırım Vekaleti Hesaplarının Fıkhi ve İktisadi Tahlili. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD), 22(42), 343–372. doi:10.17335/sakaifd.769835
- Öztürk, M. K. ve Yumuşak, İ. G. (2020). Fon Toplama Yöntemi Olarak Yatırım Vekâleti ve Türkiye Uygulaması. İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD), 6(1), 1–23.
- Sırım, V. (2013). Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Sektörünün Son 10 Yılı ve Beklentiler. Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 2(3), 185–200.
- Tunç, H. (2016). Katılım Bankacılığı Felsefi, Terorisi ve Türkiye Uygulaması. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2023a). Bankacılık Temel Performans Göstergeleri. <https://veripetegi.tkbb.org.tr/> adresinden erişildi.
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği. (2023b). 2021-2025 Katılım Bankacılığı Strateji Güncelleme Raporu. TKBB2.
- Yahşi, F. (2014). Katılım Bankalarında Risk Odaklı İç Denetim ve Bir Model Önerisi. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Zaim, S. (2000). İktisadi ve Sosyal Kalkınmada Özel Finans Kurumlarının Yeri. Prof.Dr.Nusret Ekin’e Armağan içinde (ss. 249–256). Ankara: Kamu İşverenleri Sendikası.

Enerji Talebi ve Dünya Ekonomisi Açısından Önemi ¹

Energy Demand and Its Importance For The World Economy

Senem Yılmaz Denizbilen ²

¹ Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanmış, "Enerji ithalatının ödemeler bilançosu dengesine etkisi: Türkiye örneği" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Uzm., senem.yilmazdenizbilen@gmail.com, Orcid Id: /0000-0003-3844-8997,

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

*Enerji talebi,
Dünya ekonomisi,
Fosil yakıtlar,*

Jel Kodları:

O13, P18

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: *11 Mayıs 2023*
Düzeltilme Tarihi:
Kabul Tarihi: *15 Mayıs 2023*

ARTICLE INFO

Keywords

*Energy demand,
World economy,
Fossil fuels,*

Jel Codes:

O13, P18

Article History:

Received: *07 May 2023*
Received in revised form:
Accepted: *15 May 2023*

ÖZET

Enerji talebi sanayi devrimi sonrasında dünya genelinde hızla artmaktadır. Enerji talebinde meydana gelen bu hızlı artış sonrası enerji rezervlerinin giderek azalması, enerji kaynaklarının yeryüzünde sınırlı coğrafik dağılımı ile çevre kirliliğinin hızla artması ülkeleri alternatif arayışına itmektedir. Özellikle ekonomik gelişimi devam eden ülkelerin, artan nüfusu ve ekonomilerini geliştirme çabaları enerji tüketimini hızlandırmaktadır. Bu sebeple gelişmekte olan ülkelerin zamanında ve uygun enerji politikaları belirleyebilmeleri, birincil enerji kaynaklarının arz ve talep projeksiyonlarının düzenli ve sürekli olarak belirlenmesi ile mümkün olabilecektir.

ABSTRACT

Energy demand is increasing rapidly around the world after the industrial revolution. Following this rapid increase in energy demand, the gradual decrease in energy reserves, the limited geographical distribution of energy resources on earth and the rapid increase in environmental pollution push countries to search for alternatives. In particular, the increasing population and efforts to develop economies of countries with ongoing economic development accelerate energy consumption. For this reason, developing countries can determine timely and appropriate energy policies by regularly and continuously determining the supply and demand projections of primary energy resources.

GİRİŞ

Enerji talebi, günlük tüketim ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleşmesi için bireyler ve çeşitli kurumlar tarafından talep edilen enerji miktarıdır (Yılmaz, 2010: 28). Bir ülkenin enerji talebi belirleyicileri genel olarak gelir seviyesi, ekonomik yapı, coğrafi koşul ve mevcut teknoloji düzeyi olarak kabul edilmektedir (Çermikli ve Öztürkler, 2010: 3). Ülkelerdeki sanayileşme hızı arttıkça enerji taleplerinde de artışlar kaçınılmaz olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin enerji tüketimi gelişmekte olan ülkelere daha yüksek olduğu bilinmektedir (Bahar, 2005: 38).

Dünyada enerji talebi sanayi devrimi sonrasında hızla artmıştır. Enerji talebinde meydana gelen bu hızlı artış sonrası enerji rezervlerinin giderek azalması, enerji kaynaklarının yeryüzünde sınırlı coğrafik dağılımı ile çevre kirliliğinin hızla artması ülkeleri alternatif enerji kaynağı arayışına itmektedir. Bu arayışın nedeni enerjinin sosyoekonomik kalkınma için üretimde en temel girdi olarak kabul edilmesidir (Mucuk ve Uysal, 2009: 106). Tüm ülkelerin üretim için çok önemli bir girdi olan enerjiye olan ihtiyaçları ekonomilerinin büyümesine bağlı olarak artmaktadır. Ekonomik büyüme ile enerji tüketiminde meydana gelen artış ülkenin kalkınmışlık düzeyinin göstergelerinden biri durumuna geldiği gibi enerji tüketimi ile ilgili politikaların belirlenmesi ülke yönetimleri için önemli bir konu durumuna yükselmiştir (Korkmaz ve Yılmaz, 2011: 111-112).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek nüfus artış hızı nedeni ile hayat standartlarının ve sanayileşmenin iyileştirilmesi için enerji tüketiminde hızlı ve yüksek artışlar olmaktadır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinin zamanında ve uygun enerji politikaları belirleyebilmeleri için birincil enerji kaynaklarının arz ve talep projeksiyonlarının düzenli ve sürekli olarak belirlenmesi büyük bir öneme sahiptir (Albayrak, 2010: 25-26). Ülkemizde 1980 sonrası uygulanan ekonomik politikalarla kırsal nüfusun hızla kentlere göçü ve sanayi ile hizmet sektörünün artışı sonucu enerji talebi hızla yükselmiştir. Ekonomik yapısındaki bu değişimler sonucu artan enerji kullanımı petrol, doğalgaz ve kömür gibi fosil yakıtların talebini de arttırmıştır (Mucuk ve Uysal, 2009: 106).

Bütün sektörler için büyük önem taşıyan enerji sektörü gelişen ekonomi ile birlikte büyümekte ve giderek pahalılaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme çabaları ve gelişmiş ülkelerdeki sosyal refah ve teknolojinin geliştirilmesi amacı ile enerji talepleri sürekli artış göstermektedir. Artan enerji talebinin çoğunlukla yenilenemez enerji kaynaklarından karşılanıyor olması ve yenilenemez enerji kaynaklarının uzun dönemde tükeneneceğinin bilinmesi enerji sorununun gelecekte daha da artacağını göstermektedir (Gülcü ve Hatırlı, 2012: 84). Ülkelerin enerji talep artış nedenlerinin ayrıntılı olarak saptanması, ülke enerji üretim eğiliminin ve sektörlerin kullanım düzeylerinin sürekli ve düzenli incelenmesi talep projeksiyonlarının daha güvenilir olmasını sağlayacaktır.

1. ENERJİ TALEBİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Küreselleşen dünyada hızlı kentleşmeyle birlikte yaşanan nüfus artışı ve ekonomik büyüme ile enerji giderek daha önemli hale gelmektedir (Hotunluoğlu, 2011: 87). Enerji fiyatlarındaki belirsizlikler talep miktarı ve talebi etkileyen faktörlerin ele alınmasının önemini arttırmaktadır. Enerji talebini etkileyen faktörler talep miktarı, fiyat esnekliği, gelir esnekliği, ekonomik büyüme, nüfus, teknoloji ve istihdamdır (Tugal, 2014: 18). Alt başlıklarda bu faktörler daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

1.1. Enerji Talebi ve Fiyat Esnekliği

İktisat teorisinde esneklik kavramı bir iktisadi değişkenin diğer bir iktisadi değişkene olan duyarlılığının ölçüsüdür. Buradan anlaşıldığı üzere talebin fiyat esnekliği bir malın talep miktarının bu malın fiyatına olan duyarlılığının ölçüsüdür. Fiyat esnekliği hesaplanırken fiyat dışında diğer tüm koşulların sabit olduğu varsayımı yapılır (Yıldırım, vd., 2011: 99).

Sanayi, tarım, hizmetler sektörünü hem üretim hem tüketim sırasında etkileyen enerji fiyatları tüketiciciyi de ilgilendirmektedir. Fiyatlardaki artışlar ülkeler üzerinde baskı yaratarak ülkelerin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesine neden olmaktadır. Bu durum yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarının önemini arttırmaktadır. Ayrıca ekonomik faaliyetlerde değişik enerji kaynaklarının kullanılması enerji talebinin sadece bu kaynağın fiyatından değil diğer enerji kaynaklarının fiyatlarından da etkileneceği anlamına gelir. Yani diğer koşullar sabitken bir malın talep edilen miktarının diğer malın fiyatındaki değişimine olan duyarlılığı talebin çapraz esnekliğini göstermektedir. İkame olan malların çapraz esnekliği 0'dan büyük tamamlayıcı malların esnekliği ise 0'dan küçüktür (Gülcü, 2010: 13-14). Genel anlamda enerji, fiyat esnekliği düşük bir maldır. Yani fiyattaki değişmelere karşı fazla duyarlı değildir. Fiyattaki artışlar, satın alınan miktarlarda daha az oranda düşüşe sebep olur (Yılmaz, 2012: 31). Yapılan araştırmalarda enerji fiyatlarındaki artışların enerji tüketimini kısa dönemde azaltıp uzun dönemde ise arttırdığı görülmüştür (Tugal, 2014: 19).

1.2. Enerji Talebi ve Gelir Esnekliği

Bir malın talebinin, talep miktarını etkileyen diğer faktörler sabit iken, gelirdeki değişmelere olan duyarlılığının ölçüsüne talebin gelir esnekliği denir. Gelirdeki yüzde değişim talepteki yüzde değişime eşit ise talebin gelir esnekliği 1'e eşittir. Gelirdeki yüzde değişim talep miktarındaki yüzde değişimden az ise gelir esnekliği 1'den büyüktür. Son olarak gelirdeki yüzde değişim talep miktarındaki yüzde değişimden fazla ise talep esnekliği 1'den küçüktür (Uzgören, 2011: 171-172). Gelir esnekliği

0'dan küçük ise düşük mal, 0 ile 1 arasında ise normal mal, 1'den büyük ise lüks mal olarak tanımlanmaktadır (Gülcü, 2010: 14).

Enerji talebinin gelir ve fiyat esnekliği ülke ekonomisine, ülkenin enerjide dışa bağımlılık oranına, zamana ve hangi enerji kaynağının söz konusu olduğuna göre değişse de gelir esnekliği özellikle gelişmekte olan ülkelerde bire yakındır. Bunun nedeni gelişmekte olan ülkelerde enerji talebi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin gelişmiş ülkelere kıyasla daha güçlü olmasıdır. Enerjiye bağımlılıkları daha çok olan gelişmekte olan ülkelere karşı gelişmiş ülkelerde enerji talebinin gelir esnekliği çoğunlukla 1'den küçüktür (Yılmaz, 2012: 31). Gelişmekte olan ülkelerde giderek artan sanayileşme ve gelir düzeyi enerjiye olan talebi hızla arttırmaktadır. Sanayileşme ve gelir düzeyi artan gelişmekte olan ülkelerin gelir esnekliği 1'e yakın bir değerdedir. Gelişmekte olan ülkelerin gelirlerindeki %1'lik bir artış enerji talebinde %1'lik bir artışa neden olmaktadır (Yılmaz, 2010: 30).

1.3. Ekonomik Büyüme

Enerji talebi ve büyüme arasındaki ilişki hakkında yapılan çok çalışma olmasına rağmen nedenselliğin yönü hakkındaki görüşler farklılık göstermektedir. Özellikle enerji tüketimi ekonomik büyümenin gerekliliklerinden biri mi yoksa sonuçlarından biri mi konusu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır (Aydın, 2010: 321). Enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki çoğunlukla "içsel büyüme modelleri" ile açıklanmaktadır. Önceleri geçerli olan modellerde örneğin Solow modelinde, teknolojik gelişmelerin büyüme için etkili olduğu açıklansa da gelişmenin nasıl olabileceğine değinilmemektedir. Günümüzde az gelişmişlik nedenlerinin finansal ve reel sermaye yetersizliği olduğu görüşündeki yaklaşımlar geçerliliğini yitirmiştir. Az gelişmişliğin asıl nedenleri olarak güncel bilgilere ulaşamama, yeterli beşeri sermayeye sahip olamama ve mevcut teknolojiyi kullanamama gibi etkenler dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu değişkenlerin modellenmesi bize içsel büyümeyi vermektedir (Mucuk ve Uysal, 2009: 106).

1.4. Teknoloji

Teknoloji, insanların doğa karşısındaki güçlük ve tehlikelere karşı mücadelesinde üstünlük sağlamak için bilim aracılığıyla tasarlayıp geliştirdiği rasyonel bir disiplindir. Teknolojinin yaygın hale gelmesi ise enerjiye olan ihtiyacın giderek artmasına neden olmaktadır. Uzun dönemde enerji talebini etkileyen teknoloji aynı zamanda enerji kaynaklarının verimli ve farklı enerji kaynaklarının kullanılmasında etkili olmaktadır (Yılmaz, 2010: 29). Romer'in içsel büyüme modeli, Cobb-Douglas formunda toplam üretim fonksiyonu Eşitlik 1'deki şekilde yazılmakta olup bu ifadede, Y toplam çıktı düzeyini, K sermaye stokunu, L ise emek stokunu, A ise teknoloji seviyesini belirtir (Romer, 1994: 4).

$$Y = A(t)K_1 - \beta L\beta \quad (1)$$

Burada A'nın araştırma teknolojisine yapılan yatırıma dayandığını belirtmekte fayda var. Teknoloji, enerjiyle ilgili olabilecek içsel bir faktör olarak görülmektedir. Burada bahsedilen teknoloji, tesisler, makineler, bilgisayar, programlar ve yazılımlardır. Yeterli enerji tedariki olmadan, bu teknoloji pratik olarak kullanılmamaktadır. Termodinamik kanunu, "enerji dönüşümü olmadan üretim sürecinin sürdürülemeyeceğini" belirtmektedir. Enerjinin ham haliyle faydalı duruma dönüştürülmesi yüksek teknolojiye yöneliktir (Odularu, vd., 2009: 48). Enerjiyi kullanılabilir hale getirmek için dönüştürmede ileri teknoloji yatırımlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Korkmaz ve Yılgör, 2011: 112-113).

1.5. İstihdam ve Demografik Özellikler

Enerji talebini etkileyen ekonomik faktörlerin yanı sıra nüfus artışı, kentleşme gibi demografik faktörler söz konusudur (Ulusoy ve Vural, 2001: 10). Bir ülke için gerekli olan enerjinin sağlanması var olan enerji kaynaklarının en iyi şekilde değerlendirilmesi ve enerji yatırımlarının tamamlanması yollarıyla mümkün olabilmektedir. Enerji yatırımlarının sağlanabilmesi için ise öz ve yabancı kaynakların bu yatırımlar için kullanılmasını gerektirmektedir. Ülkede üretilen enerjinin yetersiz kalmasıyla oluşan enerji açığının enerji ithalatı ile giderilmesi ise kısa dönemli bir çözüm sağlamaktadır. Enerji üretimini arttırmak için yapılan yatırımların artırılması istihdam imkânları sağlayarak kullanılabilir enerjiyi artırarak enerji harici yatırım ve üretimi de arttıracaktır. Yatırım ve üretimin artması ile yeni istihdam alanları oluşur, gelir artacak ve sosyo-kültürel gelişimler yaşanacaktır. Sosyo-ekonomik olarak gelişen ülkenin enerji talebi de artacaktır. Artan enerji ihtiyacına karşı enerji açığının oluşması ise milli gelirden düşüşe neden olurken işsizliği arttıracaktır (Dumrul, 2011: 11-12). Enerji politikalarının belirlenmesinde milli güvenlik ve istihdam konuları önemli bir yere sahiptir. Milli güvenlik açısından ihtiyaç duyulan enerjinin mümkün olduğunca yerli kaynaklardan sağlanması gerekmektedir. Bu süreçte ihtiyaç duyulan işgücü istihdam imkânlarını arttıracaktır (Doğan, 2010: 37).

2. DÜNYA ENERJİ TALEBİ

Yukarıda yer alan bilgiler sonucunda enerji günümüze kadar olduğu gibi gelecekte de insanlık için sorun olmaya devam edeceği görülmektedir. Bunun yanı sıra gelecekte günümüzdekinden daha çok enerji sağlayan enerji kaynaklarına ulaşılması da

insanlığın önemli bir umut kaynağıdır. Mevcut durumda enerji kaynaklarının toplam enerji tüketimine getireceği katkılar gelecekte ihtiyaç duyulan enerji rakamlarını karşılamayacağı görülmektedir (Ayduk, 2007: 23). Dünya için vazgeçilmez bir nitelik taşıyan enerji kaynaklarının dünyadaki görünümü dünyadaki farklı kuruluşlar tarafından raporlanmaktadır. Çalışmanın bu kısmında dünya enerji görünümüne ilişkin veri ve bazı bilgilere yer verilecektir.

Enerji talebinin en önemli belirleyicisi birincil enerji tüketimidir. Birincil enerji tüketimi ülkede bir yılda kullanılan tüm enerjinin toplamını göstermektedir. Bu toplam bütün enerji kaynaklarından sağlanan enerjiyi kapsamaktadır. Bu enerji kaynakları; Jeotermal ısı, taşkömürü, linyit, asfaltit, petrol, doğalgaz, rüzgar, güneş, odun, hayvan ve bitki artıkları, hidroenerji, biyoyakıt ve net elektrik ithalatıdır (Hotunluoğlu, 2011: 32). Tablo 1’de dünya birincil enerji talebinin bölgelere göre dağılımının zaman içinde değişimi ve gelecekte nasıl seyredeceğinin tahmini yer almaktadır. Tabloda dünya birincil enerji talebinin sürekli arttığı görülmekte ve önümüzdeki yirmi yılsonunda yaklaşık %25 daha artacağı tahmin edilmektedir.

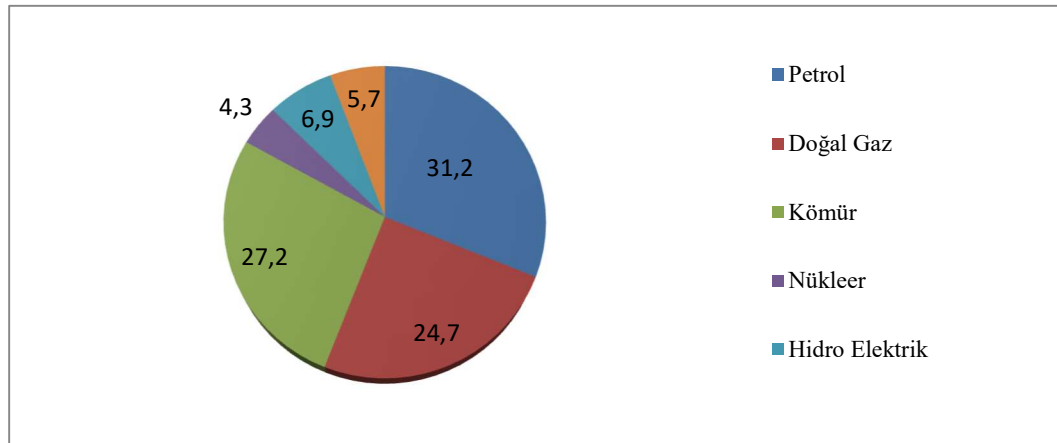
Tablo 1: Bölgelere Göre 2019 Yılı Dünya Birincil Enerji Talebi (milyon vpe/g)

BÖLGE	2000	2005	2010	2015	2020	2030	2040
Asiya Pasifik	54	75	94	110	126	149	172
Kuzey Amerika	54	56	55	55	57	57	57
Avrupa ve Avrasya	57	60	60	58	60	60	59
Orta Doğu	8	11	14	17	19	24	28
Güney Ve Orta Amerika	10	11	13	14	15	19	22
Afrika	5	7	8	9	10	14	20
Dünya Toplamı	188	220	244	263	287	323	358

Kaynak: TP 2020 raporu verilerinden oluşturulmuştur.

Geçmişten günümüze sürekli artış gösteren ve gelecekte artması kaçınılmaz olan birincil enerji tüketiminin kaynaklara göre incelendiğinde dünya enerji ihtiyacının karşılanmasındaki kaynak seçimlerinde fosil kaynakların en fazla paya sahip olduğu görülmektedir. Grafik 1’de dünya birincil enerji tüketiminin kaynaklara göre dağılımı yer almaktadır. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığının 2020 petrol ve doğalgaz sektör raporundan alınan bu grafiğe göre dünya enerji ihtiyacının %80’den fazlasının fosil kaynaklardan karşılandığı görülmektedir.

Grafik 1.1: Dünya Birincil Enerji Tüketiminin Kaynaklara Dağılımı (2019)

Kaynak: TP 2020 raporu verilerinden oluşturulmuştur.

Dünya nüfusundaki artış ve ekonomik büyüme enerji ihtiyacını giderek artırdığı için tüketim sürekli artmaktadır. Fakat artan bu enerji ihtiyaçlarının genellikle fosil kaynaklardan karşılanması ve fosil kaynakların tükenebilirliğinden enerji arzındaki artışlar tüketimdeki artışları karşılayabilir nitelikte olmamaktadır (Ayhan, 2009: 27). Enerji ihtiyacını karşılamada fosil enerji kaynaklarının uzun süre devam edemeyeceği öngörülmektedir. Küresel enerji talebindeki artışlar kömür, petrol ve doğalgaz gibi fosil enerji kaynaklarından karşılanmasına karşın bu enerji kaynaklarının bulunurluğunun sınırlı olması, tükenebilir olmasından dolayı, ülkeler enerji politikalarında değişime gitmekte fosil kaynak enerjilerinden yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimlerini arttırmaktadırlar. Bu yönelimdeki artışlar gün geçtikçe çoğalmaktadır (Akyüz, 2015: 495). Ülkelerin bu yönelişlerindeki önemin kavranabilmesi için dünya fosil enerji kaynaklarının rezerv ömürlerine bakmak gerekirse, azalan fosil kaynaklardan özellikle petrol ve doğalgaz rezervlerinin kritik düzeylere yaklaştığı ifade edilebilir. Dünyadaki toplam petrol rezervleri yaklaşık 240 milyar ton olup bu miktar, dünya ihtiyacının yaklaşık 51 yıl, dünya doğal gaz rezervi 187 trilyon m3 olup dünya ihtiyacını 53 yıl gibi bir süre boyunca karşılayabileceği öngörülmektedir. Fosil kaynaklar arasında en yüksek rezerve sahip olan kömür ise mevcut rezervle dünya ihtiyacını 114 yıl karşılamaya yeteceği öngörülmektedir.

Fosil enerji kaynaklarının tüketiminin sürekliliği ve yenilenebilir enerji kaynaklarından daha çok kullanım alanının olması son iki yüz yılda üretime dönük teknolojilerin ilerlemesi ve çok pahalı olmaması nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Dünya bazında yapılan üretim ve üretimin dağıtımı hususunda petrol ve kömür egemenliğine bağlanan enerji çağı, 1973 yılında meydana gelen petrol krizine kadar sorunsuz devam etmiştir. Yaşanan petrol krizinden hemen sonra belki de enerji kaynakları ilk kez güvensizlik ortamı içinde yerini almıştır (Bartık, 2018: 34). Petrol rezervlerinin ortalama 40 yıllık ömrünün kaldığı ve petrol bağımlılığının 20 yıl sonra ortadan kalkacağı tahminleri ise ülkeleri, fosil yakıtlar yerine alternatif enerji kaynaklarına özellikle de nükleer enerjiye yönlendirmektedir (Ayduk, 2007: 37).

Fosil kaynaklar konusundaki bir diğer sorun ise kaynakların dünya üzerindeki dağılımından kaynaklanmaktadır (Ayhan, 2009: 27). Fosil enerji kaynaklarının dünyanın belli bölgelerinde bulunuyor olması bu bölgelerde yer almayan yani fosil enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkelerin enerji ihtiyaçlarını karşılamak için büyük bir oranda dışa bağımlı hale getirmektedir (Biol ve Demirgöl, 2020: 86).

3. GENEL DEĞERLENDİRME

Sosyo-ekonomik kalkınma için en önemli faktörlerden biri olan enerji, üretim sürecinde kullanılması zaruri bir girdi olup toplumsal gelişme ve ekonomik kalkınmada özellikle gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir. Ekonomik büyümeyi sağlama amacındaki ülkeler için üretimin sürekliliği önem taşımaktadır. Bu nedenle üretim için en önemli faktörlerden olan enerjinin güvenli ve az maliyetle elde edilebilir olması önem taşımaktadır (Lebe, 2012: 20). Ekonominin yanı sıra enerji, dünya siyasetini yönlendirme ve dünyadaki sosyal ve coğrafi yapıların gelecekteki en etkin belirleyicisi konumundadır (Tugal, 2014: 1).

Enerji kavramı, 1750'lerden itibaren sanayi devrimi ile artan önemi, günümüzde üretimin yanı sıra insanlığın günlük yaşamının her alanında artmaktadır (Yanar ve Kerimoğlu, 2011: 192). Dünya nüfusunda meydana gelen artış, sanayi sektöründeki ve ticaretteki gelişmeler, enerjiye olan talebin artmasına neden olmaktadır. Gelişen teknoloji, iletişim olanaklarının neden olduğu enerji talebindeki artışlar, enerji konusunu üzerinde durulmasını zorunlu hale getirmiştir (Tugal, 2014: 2). Artan enerji talebi fosil enerji kaynaklarının tükenebilir olması nedeniyle fiyatlarında artışa neden olmaktadır. Enerji kaynakları bakımından yetersiz ve döviz sıkıntısı olan ülkelerde enerji planlamaları yüksek önem taşımaktadır. Bu tür ülkelerin planları enerjiyi zamanında, yerinde ve düşük maliyetlerle elde etmeye yöneliktir (Gökçe, 2007: 32). Enerjinin bu denli önemli olması sonucu dünyada meydana gelen birçok savaşın aslında enerji kaynaklarına sahip olma ve enerji ticaretini kontrol altında tutma isteği ile gerçekleşmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda büyük enerji şirketleri ve uluslararası büyük sermaye grupları enerji piyasası ve yapısal düzenlemeleri kendi yararları doğrultusunda yön vermektedir. Böylece uluslararası enerji ticaretini, kendi faydalarına yönelik ve minimum riskle yapabilme ve bu çerçevede gerçekleştirecekleri yatırımları kısa ve güvenli bir yolla geri alma ve en fazla kâr edebilme çabaları doğrultusunda bunu tüm dünya ülkelerine dayatmaya çalışmaktadırlar (Yılmaz, 2010: 32).

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazar çalışmayı tek başına hazırlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA (REFERENCES)

- Akyüz, E. (2015). Türkiye'nin enerji görünümü ve yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi. *Akademik Bakış Dergisi*, 49, 494-504.
- Albayrak, A. S. (2010). ARIMA forecasting of primary energy production and consumption in Turkey: 1923-2006. *Enerji, Piyasa ve Düzenleme*, 1(1), 24-50.
- Aydın, F. F. (2010). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35, 317-340.
- Ayduk, H. (2007). Dünya enerji politikaları ve Rusya, Çin, ABD rekabeti (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ayhan, E. A. (2009). Enerji kaynakları, dünya enerji güvenliği ve Orta Asya jeopolitiği çerçevesinde Türkiye'nin enerji politikaları ve ekonomik yansımaları (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Bahar, O. (2005). Türkiye'de enerji sektörü üzerine bir değerlendirme. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 35-59.
- Bartık, A. (2018). Türkiye'nin enerji ihtiyacı ve bu ihtiyacın giderilmesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Biol, Y. E. & Demirgöl, B. (2020). Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme ilişkisi: Yükselen Asya Ülkeleri üzerine panel veri analizi. *Yükselen Asya: Makro Göstergeler, Çevre, Enerji, Büyüme İlişkileri ve Kalkınma Deneyimleri* (s. 85-102). Bursa: Ekin Yayınevi.

- Çermikli, A. H. & Öztürkler, H. (2010). Dünya enerji tüketimi: 1980-2005 döneminde enerji tüketimindeki değişim. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 21(74), 1-22.
- Doğan, B. (2010). Enerji tüketimi-ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği (1980 - 2008) (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Dumrul, Y. (2011). Enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi teori ve Türkiye uygulaması (Yayınlanmış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Gökçe, C. (2007). Ekonomik büyüme sürecinde enerjinin değişen rolü: Türkiye örneği (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Gülcü, Y. (2010). Isparta ilinde doğalgaz kullanımını etkileyen sosyo-ekonomik faktörlerin analizi (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Hotunluoğlu, H. (2011). Türkiye'nin enerji talebi projeksiyonlarına yönelik ampirik bir analiz (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Korkmaz, S. & Yılgör, M. (2011). Enerji tüketimi- iktisadi büyüme ilişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 11-125.
- Lebe, F. (2012). Türkiye'de enerji piyasası ve enerji talebi: Elektrik ve doğal gaz enerjisi için ekonometrik bir uygulama (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Mucuk, M. & Uysal, D. (2009). Türkiye ekonomisinde enerji tüketimi ve ekonomik büyüme. *Maliye Dergisi*, 157, 105-115.
- Odularu, G., Odularu, O. & Okonkwo, C. (2009). Does energy consumption contribute to economic performance? Empirical evidence from Nigeria. *Journal of Economics and International Finance*, 2(1), 44-58.
- Romer, P. M. (1994). The origins of endogenous growth. *Journal of Economic Perspectives*, 8, 3-22.
- TP. (2020). Türkiye Petrolleri, 2020 petrol ve doğalgaz sektör raporu. Ankara: Türkiye Petrolleri Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı.
- Tugal, N. (2014). Enerji talebi ve enerji talebini belirleyen faktörler: Türkiye uygulaması (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Ulusoy, A. & Vural, T. (2001). Kentleşmenin sosyo-ekonomik etkileri. *Belediye Dergisi*, 7(12), 8-14.
- Üzgören, E. (2011). Mikro iktisat 1 (Ders notları). (Cilt 2). Kütahya: Üç Mart Baskı Merkezi.
- Yanar, R. & Kerimoğlu, G. (2011). Türkiye'de enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve cari açık ilişkisi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 191-201.
- Yıldırım, K., Şıklar, İ., Bakırtaş, İ. & Doğan, B. (2011). Mikro iktisada giriş. (Cilt 9). Eskişehir: Nisan Kitapevi.
- Yılmaz, A. (2012). Türkiye'de sektörel enerji tüketimini etkileyen faktörler ve alternatif enerji politikaları (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Yılmaz, V. (2010). Enerji talebi ve Tokat'ta elektrik enerjisi talebi üzerine uygulama (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Çevre Sorunları ile Mücadelede İzlenen 3 İlke: Kirleten Öder – Dışsallıkların İçselleştirilmesi – Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu¹

3 Principles Followed in Combating Environmental Problems: Polluter Pays – Internalization of Externalities – Extended Producer Responsibility

Ezgi İncekaş²

¹ Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanmış, “Sosyo-Ekonomik Gelişimin Atık Oluşumu Üzerindeki Etkisi: Avrupa Ülkeleri Üzerine Bir Analiz” isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Uzm., ezgiincekas@gmail.com., Orcid Id: /0000-0002-7711-8272,

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

*Çere kirliliği,
Kirleten öder,
Dışsallıklar,*

Jel Kodları:

H23, K32

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 19 Mayıs 2023

Düzeltilme Tarihi:

Kabul Tarihi: 29 Mayıs 2023

ARTICLE INFO

Keywords

*Environmental pollution,
The polluter pays
Externalities,*

Jel Codes:

H23, K32

Article History:

Received: 19 May 2023

Received in revised form:

Accepted: 29 May 2023

ÖZET

Sanayi Devrimi ve sonrasında devam eden üretim ve tüketim alışkanlıkları içinde yaşadığımız dünyanın çevresel açıdan zarar görmesine neden olmuştur. Ortaya çıkan zararı genel bir ifade ile çevre kirliliği olarak isimlendirmek mümkündür. Çevre kirliliği ile mücadelede uygulanacak araçların seçiminde ilkeler öne çıkmaktadır. Çevre kirliliği ile mücadelede kullanılacak pek çok ilke bulunmaktadır. Bu ilkelerden öne çıkanlarını bütüncül ilkesi, yüksek seviyede koruma ilkesi, önleme ilkesi, ihtiyat ilkesi, hizmette halka yakınlık/aşamalı sorumluluk (subsidiarite) ilkesi, kaynaktan önleme ilkesi, kirleten öder ilkesi, genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkesi ve dışsallıkların içselleştirilmesi ilkesi şeklinde sıralamak mümkündür. Söz konusu ilkelerden sıklıkla uygulanan kirleten öder ilkesi, genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkesi ve dışsallıkların içselleştirilmesi ilkesi bu çalışma kapsamında incelenmiştir.

ABSTRACT

The Industrial Revolution and subsequent production and consumption habits have caused environmental damage to our world. Generally, it is possible to name the resulting damage as environmental pollution. Principles come to the fore in selecting tools to be applied in the fight against environmental pollution. There are many principles to be used in the fight against environmental pollution. It is possible to list the prominent ones of these principles as the principle of complementarity, the principle of the high level of protection, the principle of prevention, the precautionary principle, the principle of subsidiarity in service, the principle of prevention at the source, the polluter pays principle, the principle of extended producer responsibility and the principle of internalization of externalities. Among these principles, the frequently applied polluter pays principle, extended producer responsibility principle, and internalization of externalities principle were examined within the scope of this study.

GİRİŞ

Üretim ve tüketim gibi insani eylemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan atıklar; doğanın kendini yenileyebilme gücü sayesinde başlangıçta sorun teşkil eder biçimde görülememiş olsa da zamanla nitel ve nicel olarak artış göstermiş, doğanın yenilenebilme gücünün çok üstüne çıkmış ve yaşadığımız çevre hızla kirlenmeye başlamıştır. Ortaya çıkan bu atık kirliliğinin yanında günümüz dünyasının getirmiş olduğu yaşam ve üretim tarzı farklı çevre kirliliklerini de beraberinde getirmiştir. Hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği ve ses kirliliği bunlardan bazılarıdır.

Doğada var olan nimetlerin ihtiyaçlarımızdan çok daha fazla olduğunun düşünülmesi, bunun "serbest mal" olarak görülmesine neden olmuş ve çevreden elde edilecek kar (fayda) maksimizasyonu için maliyetin en aza indirilmesi ilkesi benimsenmiştir (Eskin, 2020: 5-7). Böylece maliyetleri en aza indirmek için üretimde daha ucuz olan girdinin daha çok kullanılması; atıkların geri dönüşümü ya da bertarafı için ihtiyaç duyulan yatırımların yapılmaması; çevrenin ve doğal kaynakların bilinçsiz kullanımına ve sömürülmesine neden olmuştur (Ulucak ve Erdem, 2012: 94).

Çevremizde meydana gelen atıkların neredeyse tamamı firmaların ve bireylerin üretim ve tüketim faaliyetleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Eskin, 2020: 5-7). Üretim hacminin artmasıyla beraber kaynak kullanımının da artması; bir taraftan doğal faktörleri azaltırken, diğer taraftan atık miktarının artmasına, dolayısıyla da çevresel maliyetlerin ciddi boyutlara ulaşmasına neden olmaktadır (Pearce ve Turner, 1990: 30).

Çevre kirliliğinin ulaştığı boyutla birlikte dünya nüfusunun kontrolsüz artışı ve buna bağlı olarak da sınırlı kaynakların hızla erimesi, toplumların gelecek nesiller adına kaygılanmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda çevre ve ekonomi arasındaki ilişki temelde iki noktada şekillenmiştir. Birincisi, çevre ve çevre değerlerinin korunması için yapılan harcamalar olurken; ikincisi çevreye verilen zararın ortadan kaldırılması için ekonominin üstlenmesi gereken harcamalar olmuştur (Keleş ve Hamamcı, 2005: 33). Çevre sorunları ile mücadele ederken kullanılacak pek çok araç bulunmaktadır. Bu araçlar oluştururken belli başlı ilkeler tarafından şekillendirilmektedir. Bu çalışmada kirleten öder, dışsallıkların içselleştirilmesi ve genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkeleri ele alınacaktır.

1. ÇEVRE KİRLİLİĞİ İLE MÜCADELEDE KULLANILAN İLKELER

Pek çok gelişmiş ülkenin çevre ve ekonomi ilişkisini özellikle son 50 yıldır dikkate alır şekilde hareket etmesi ile birlikte çevre ile ilgili gerek ulusal gerekse de uluslararası yasal düzenlemeler hayata geçmiştir (Veral, 2018: 62-63). Örneğin; Avrupa Birliği (AB) çevre müktesebatı, çevreye dair genel konuların (hava-su kalitesi, doğal yaşamı koruma, çevre bilgisi vb.) dışında çok sayıda uluslararası düzeyde protokolü barındırmaktadır. Amsterdam Antlaşması'nda da bu kapsamda; Birlik üyesi ülkelerin, kendi ödevleri ile çevre bilincini entegre edecek şekilde hareket etmesi için birtakım ilkeler sıralanmıştır (Veral, 2018: 63). Çevre ile ilgili bu yasal düzenlemelerde temel teşkil eden pek çok ilke bulunmaktadır. Bunlardan başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: bütüncülük ilkesi, yüksek seviyede koruma ilkesi, önleme ilkesi, ihtiyat ilkesi, hizmette halka yakınlık/aşamalı sorumluluk (subsidiarite) ilkesi, kaynakta önleme ilkesi, kirlenen öder ilkesi, genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkesi ve dışsallıkların içselleştirilmesi ilkesidir. Bu ilkelere 3'ü bu çalışma kapsamında aşağıdaki alt başlıklarda açıklanacaktır.

1.1. Kirlenen Öder İlkesi

Doğal alanların savurganca kullanımının önlenmesi için; bunun bir maliyetinin olması, başka bir deyişle "fiyatlandırılması" veya çevresel maliyetlerin ürün ve hizmet fiyatlarına eklenmesi çözüm yolu olarak düşünülebilir (Çokgezen, 2007: 102-103). Böylece bireyler ihtiyaçları doğrultusunda ödeyebilecekleri ürün ve hizmetleri satın alabilecek ve tahribat azalacaktır (Değirmendereli, 2002: 23). Atığın çevreye ve insan sağlığına zarar vermeden ortadan kaldırılması için yapılması gereken harcamaların, atığın ortaya çıkmasından sorumlu olan kişi veya kurumlarca karşılanması şeklinde ifade edilen bu ilkeye göre, çevreyi kirlenenin kirlenme maliyetine katlanma yükümlülüğü vardır (Eskin, 2020: 5-12). Bu noktada, sorumluların; iktisadi faaliyetler sonucunda neden oldukları negatif dışsallıkları içselleştirmesi söz konusudur.

Kirlenen öder ilkesi, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun hayat geçirmiş olduğu çevre politikalarının temel taşı olma özelliğini taşımaktadır (Kaplan, 2014: 17). Söz konusu ilke çevreyi kirleneni, kirliliği azaltmaya ve daha az kirlenen ürün ve teknolojiler bulmaya teşvik etmektedir (Çokgezen, 2007: 102).

1.2. Genişletilmiş Üretici Sorumluluğu İlkesi

Genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkesi, bir ürünün ömrünü doldurmasıyla oluşturduğu atığın bertarafından, yine o ürünün üreticisini sorumlu tutmaktadır (Veral, 2018: 72-73). Burada ticari faaliyet zincirinin en alt kademesinden en üst kademesine kadar üreticilerin tamamı müteselsilen sorumlu tutulmaktadır (Şenaydın, 2018: 10). Genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkesinin asıl hedefi, üreticileri hem hammadde kullanımını hem de atık oluşumunu azaltacak üretim modellerine yönlendirmektir. Bu sayede çevreye verilen zarar en aza indirilebilecektir (Eskin, 2020: 8). Diğer bir taraftan, geri dönüştürülebilir malzemelerin toplanması ve taşınması noktasında ortaya çıkan maliyetlerin de faaliyette bulunan tüm

üreticilere yüklenerek atık yönetiminden doğan vergi yükünün tüketicilere yansıyan baskısını azaltmak amaçlanmaktadır (Çokgezen, 2007: 102-103).

AB’de uygulanan Atık Çerçeve Direktifi, genişletilmiş üretici sorumluluğu ilkesinin üye devletlerde uygulanmasına ilişkin önemli bir örnektir. Bu ilke teoride bireysel bir zorunluluk olsa da pratikte, üreticiler bu sorumluluğu çoğunlukla toplu olarak “üretici sorumlu organizasyonlar (PRO) aracılığıyla” uygulamaktadır (EPRS, 2015: 5).

1.3. Dışsallıkların İçselleştirilmesi İlkesi

Teknolojideki ilerlemelerin olumlu olduğu kadar olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Eskin, 2020: 9). Örneğin sera gazı salınımı, evsel katı atıklar, fabrika atıkları, görüntü ve gürültü kirliliğine neden olan tehlikeli atıklar, olumsuz dışsallıklar doğurarak, toplumlara artarak devam eden maliyetler yüklemektedir (Armağan, 2003: 11). Bu nedenle olumsuz dışsallık olarak ortaya çıkan çevre kirliliğini azaltmak ve önlemek için bu dışsallıkların içselleştirilmesi gerekli görülmektedir. Bu doğrultuda, piyasa odaklı ve kontrol edici nitelikte araçlardan yararlanılmaktadır (Eskin, 2020: 9). Böylelikle üretim ve tüketim maliyetleri artacak, bu da beraberinde olumsuz dışsallıklara neden olan üretim ve tüketim hacmini baskılayacak hatta azaltacaktır (Armağan, 2003: 11).

Devletler olumsuz dışsallıkları; düzenleyici, cezai yaptırım uygulayıcı ve hatta yasaklayıcı birtakım vergilerle engelleyebilmektedir ki, bu tip araçlar aynı zamanda piyasa tabanlı araçlar olarak da ifade edilmektedir (Sezer ve Dökmen, 2018: 167-168). Örneğin vergi uygulamalarıyla, çevreye zararı olan mal ve hizmetlerin gerek girdi olarak, gerekse nihai ürün olarak fiyatlarının artması sağlanarak, kirlilik oluşturan bu tip hizmetlerin, üretim ve tüketimi azaltılıp engellenebilir (Armağan, 2003: 10-12).

Dışsallıkların içselleştirilmesi kapsamında bir de kontrol edici araçlar bulunmaktadır (Sezer ve Dökmen, 2018: 167-168). Bunlar, çevre kalitesini artırmayı ve atık miktarını mümkün olduğunca düşürmeyi amaçlayan; daha çok hukuki ve siyasi mekanizmalardan meydana gelmektedir (Eskin, 2020: 9). Dışsallıkların içselleştirilmesi ilkesi kapsamında yer alan örnek uygulamaları belirli bir çerçevede tanımlayabilmek mümkündür. Alt başlıklarda bunlardan öne çıkanları kısaca açıklanacaktır.

1.3.1. Çevre Vergileri

Çevre koruma odaklı olup dışsallıkların içselleştirilmesi için kullanılan, piyasa tabanlı ve kontrol edici araçlar içerisinde en çok dikkat çeken uygulama elbette ki vergilerdir (Esin, 2019: 50). Çevre vergileri; zararlı iktisadi faaliyetlerin maliyetini artırarak iktisadi oyuncuları çevreye duyarlı faaliyetlere yönlendirmek, kirliliğe neden olan ürünlerin kullanımını sınırlandırmak, tüketim alışkanlıklarını değiştirmek ve ekonomiye kaynak yaratma özelliğine sahip yeni üretim yöntemleri katmak gibi amaçlarla uygulanmaktadır (Balın, 2014: 49-50). Bu sayede çevreye zarar veren üretim ve tüketimlere sınırlamalar getirilmesiyle birlikte, çevre dostu üretim ve tüketim teşviki sağlanmış olacaktır. Buradan yola çıkarak çevresel bozulmaları önleyici bir uygulama niteliğinde görülen çevre vergilerinin özellikleri şu şekilde özetlenebilir (Fettahoğlu, 2003: 2-3; Eskin, 2020: 9-10):

- Çevrede olumsuz izler bırakan mal ve hizmetlerin ve iktisadi faaliyetlerin maliyetinin yükselmesine neden olur.
- Yükselen maliyetlerle birlikte iktisadi oyuncular çevre dostu faaliyet alanlarına yönelmek durumunda kalırlar.
- Üretim cephesinde yer alan iktisadi oyuncular çevreyi koruyucu tekniklerden destek alarak teknolojik gelişimlere katkı sağlarlar.

1.3.2. Sübvansiyonlar

Sübvansiyonlar; ekonomik bir birimin faaliyetleri sonucunda oluşan negatif dışsallıklardan etkilenenlere, devlet tarafından sağlanan destekler şeklinde tanımlanabilir (Eskin, 2020: 12). Havaalanına yakın bir noktada bulunan konutlara ilgili otoritenin ses yalıtımı için destek sağlaması, bu konuya verilebilecek bir örnektir (Kargı ve Yüksel, 2010, s. 196).

Müdahale olmaması halinde çevre üzerinde birtakım zararlara neden olacak iktisadi faaliyetlerin eksikliklerinin giderilmesi amacıyla uygulanan sübvansiyonlar, iktisadi oyuncuların davranışlarını gözden geçirip yeni ve çevreci alışkanlıklar benimsemesi açısından vergilere göre daha geri plandadır (Kayaer, 2013: 134). Nitekim AB’de bazı sübvansiyonların hem ekonomi hem de çevre açısından etkisiz kalıp olumsuz sonuçları gün yüzüne çıkarması nedeniyle, Avrupa Çevre Ajansı tarafından 2005 yılında yeniden düzenlenmesi talep edilmiştir (Eskin, 2020: 12; Kayaer, 2013: 132-134).

1.3.3. Atık Sertifikaları

Çevre kalitesini artırabilmek amacıyla; devletlerin izin verilebilecek maksimum düzeyde bir atık sınırı belirleyip üretici kesime bu sınır çerçevesince kirletme hakkı tanımasını sağlayan sertifikalara atık sertifikası denilmektedir (Balın, 2014: 50). Üretim

faaliyetleri yüzünden gerçekleşen kirliliğin bu yolla fiyatlandırılması atık üretme maliyetini artıracığından, uzun vadede birim üretimin yol açacağı atık miktarını düşürecektir (Kargı ve Yüksel, 2010: 183-197).

Bu sistemde devlet, optimum kirlilik seviyesini belirleyerek bunu üreticiler arasında paylaşmaktadır (Eskin, 2020: 12-13). Üreticiler, kendilerine tanınan kirlilme kotasını kullanabilecekleri gibi, diğer üreticilere satma konusunda da özgürdürler (Kargı ve Yüksel, 2010: 196). Ancak ellerinde belirli bir düzeyde atık oluşturma hakkı bulunan üreticilerin bu haklarının bir kısmını diğer üreticilere satabilmesi için, öncelikle kendi üretim süreçlerinde gerçekleşen karbon salınım oranını azaltmaları gerekmektedir (Eskin, 2020: 13). Böylelikle toplam karbon salınımı hacminde bir artış yaşanmadan üretim seviyeleri yükseltilir ve piyasada yer almak isteyen yeni üreticiler, atık oluşturma haklarını satın alma şartıyla amaçlarını gerçekleştirebilirler (Kargı ve Yüksel, 2010: 183-197).

GENEL DEĞERLENDİRME

Seri üretim ve ağır sanayinin gelişmesi; çevre üzerindeki tahribatın görünür boyutlara ulaşmasına neden olmuş ve bu durum 1970'li yıllardan itibaren kurumsal anlamda sorgulanmaya başlamıştır (Aldemir ve Kaypak, 2008: 5). Doğal yaşama verilen zararın tüm insanlığı tehdit eder şekilde olması, birtakım sorumlulukların herkes tarafından paylaşılması zorunluluğunu ortaya çıkarınca; Stockholm'de düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) Çevre Konferansı'nda, hem 5 Haziran Dünya Çevre Günü olarak kabul edilmiş hem de milat niteliğinde kararlar alınmıştır (Moraga vd., 2019: 452-456; Koçan vd., 2019: 535-539). Bu tarihten itibaren gerek BM gerekse de AB nezdinde küresel çapta çevre alanında etkili olacak pek çok girişim olmuştur. Bu uluslararası çabaların dışında da ülkeler kendi iç hukuklarını ilgilendiren çevre konusunda farklı uygulamalara gitmiştir. Bütün bu girişim ve uygulamalarda bu çalışmada belirtilen ilkeler büyük ölçüde dikkate alınmıştır. Çalışmada okuyucu ve araştırmacılara tanıtılan bu ilkelerin çevre üzerindeki etkisi farklılık göstermektedir. Temelde çevre kirliliğini azaltmaya yönelik olan bu ilkeler bazen istenilen sonuçları tam olarak ortaya koymayabilmektedir.

Bu çalışma kapsamında ortaya konan ilkeler genellikle piyasa tabanlı ilkelere aittir. Bunların dışında piyasa tabanlı olmayan ilkeler de söz konusu olabilmektedir. Fakat günümüz ekonomik sistemlerinde kamu otoritelerinin büyük çoğunlukla bu piyasa tabanlı ilkeleri benimsediği ifade edilebilir. Ortaya çıkan veya çıkması muhtemel çevre kirlilikleri ile mücadelede sadece bir ilkenin benimsenmesi mümkün olabileceği gibi birden fazla ilkenin benimsenerek kompleks bir çevre politikası izlenebilir. Günümüzdeki uygulamalar incelendiğinde başarı için bunun gerekli olduğu bile ifade edilebilir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazar çalışmayı tek başına hazırlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA (REFERENCES)

- Armağan, R. (2003). Kamu ekonomisinde dışsallıklar ve dışsallıkların içselleştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 1-20
- Balın, B. E. (2014). Çevre politikası: İktisadi bir yaklaşım. İstanbul: Derin Yayınları.
- Çokgezen, J. (2007). Avrupa Birliği çevre politikası ve Türkiye. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 91-115.
- Değirmendereli, A. (2002). Mali yükümlülüklerin çevresel amaçlar için kullanılması ve ekolojik vergi reformu (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- EPRS (2015). (2020, 1 Kasım). Understanding waste management: policy challenges and opportunities. Retrieved from: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559493/EPRS_BRI\(2015\)559493_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/559493/EPRS_BRI(2015)559493_EN.pdf).
- Esin, B. (2019). Avrupa Birliği döngüsel ekonomi politikası: Çok düzeyli yönetim açısından bir analiz (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Eskin, F. (2020). Avrupa Birliği'nin döngüsel ekonomi modeli ve Türkiye'de yerel yönetimlerin atık politikası: Konya büyükşehir belediyesi örneği (Yüksek Lisans Tezi). Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Ferhatoğlu, E. (2003). Avrupa Birliği'nde ortak çevre politikası çerçevesinde çevre vergileri. *E-yaklaşım Dergisi*, 3, 1-7.
- Kaplan, T. (2014). Metal endüstrisinde atık yönetimi ve Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılması, (Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Kargı, V. & Yüksel, C. (2010). Çevresel dışsallıklarda kamu ekonomisi çözümleri. *Maliye Dergisi*, 159, 183-202.
- Kayaer, M. (2013). Bir çevre koruma aracı olarak çevresel vergilerin, sübvansiyonların ve teşviklerin ve dış yardımların kullanılması. *Azerbaycanın Vergi Dergisi*, 1, 129-142.
- Keleş, R. & Hamamcı, C. (2005). Çevre politikası. Ankara: İmge Kitapevi.
- Koçan, A., Gültekin, D. G. & Baştuğ, M. (2019). Yeni ekonomi ve iş modelleri: Döngüsel ekonomi ve paylaşım ekosistemleri. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi*, 528-548.

- Moragaa, G., Huysveld, S., Mathieux, F., Blengini, G. A., Alaerts, L. Ve Van Acker, K. (2019). Circular economy indicators: What do they measure. *Resources, conservation & recycling*, 146, s. 452-461.
- Pearce, D. & Turner, R. K. (1990). *Economics of natural resources and the environment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Sezer, Ö. ve Dökmen, G. (2018). Kirlenen öder ilkesi çerçevesinde Türkiye’de çevre vergileri ve negatif dışsallıklar sorunu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 163-181.
- Şenaydın, O. (2018). Türkiye’de katı atıkların kaynağında ayrı toplanmasına ve geri dönüşümün hayata geçirilmesine ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ulucak, R. & Erdem, E. (2012). Çevre- iktisat ilişkisi ve Türkiye’de çevre politikalarının etkinliği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 4 (6), 78-98.
- Veral, S. E. (2018). Atık sorunsalı bağlamında Avrupa Birliği’nin yeni ekonomi modeli olarak dögüsel ekonominin değeriendirilmesi (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kurumsal Yönetimde Farklı Yaklaşımlar ve Irak'ta Kurumsal Yönetimin Gelişimi¹

Different Approaches to Corporate Governance and the Development of Corporate Governance in Iraq

*Abdulahman Al-Doori*²

¹Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanan "Kurumsal Yönetim ve Finansal Performans İlişkisi: Irak Borsası Üzerine Bir Uygulama" isimli yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

²Uzm., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Finansal Raporlama ve Analiz, Yüksek Lisans Programı, abood19931992@gmail.com, Orcid Id: 0000-0001-5114-2736

MAKALE BİLGİSİ

Anahtar Kelimeler

*Kurumsal yönetim,
Irak,
Kurumsal yönetim modelleri,*

Jel Kodları: G30, G39

Makale Geçmişi:

Başvuru Tarihi: 03 Mayıs 2023

Düzeltilme Tarihi:

Kabul Tarihi: 30 Mayıs 2023

ARTICLE INFO

Keywords

*Corporate governance,
Iraq,
Corporate management models,*

Jel Codes: G30, G39

Article History:

Received: 03 May 2023

Received in revised form:

Accepted: 30 May 2023

Atıf vermek için / To cite: Al-Doori, A. (2023). Kurumsal Yönetimde Farklı Yaklaşımlar ve Irak'ta Kurumsal Yönetimin Gelişimi. *İktisadi Araştırmalar Dergisi*, 1 (1):29-36.

ÖZET

Son yıllarda dünya çapında şirketlerde yaşanan muhasebe skandalları ve finansal başarısızlıklar hem ülke ekonomilerinde hem de küreselleşme nedeniyle diğer ülkelerin ekonomilerinde kayıpların yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum şirket yönetimlerinin kalitesinin sorgulanmasını sağlamıştır. Şirketlerin iyi yönetilmesine yönelik çabalar kurumsal yönetim kavramı ile ifade edilmiştir. Kurumsal yönetimin gelişiminde iki önemli ekol bulunmaktadır. Bunlar Anglo-Sakson ve kıta Avrupası kurumsal yönetim modelleridir. Bu kurumsal yönetim modelleri kadar olmasa da Arap ülkelerinde de kurumsal yönetim kültürü ve yasal düzenlemeleri yerleşmeye başlamaktadır. Irak'ta da kurumsal yönetim ile ilgili önemli gelişmeler olmaktadır. Bu çalışmada söz konusu gelişmeler anlatılmaktadır. Irak'ta hayata geçirilen kurumsal yönetim uygulamaları yeterli bir düzeye erişmese de geleceğe ilişkin umut vermektedir.

ABSTRACT

Accounting scandals and financial failures in companies around the world in recent years have caused losses both in national economies and in the economies of other countries due to globalization. This situation has led to questioning the quality of company management. Efforts towards good management of companies are expressed with the concept of corporate governance. There are two important schools in the development of corporate governance. These are Anglo-Saxon and continental European corporate governance models. Although not as much as these corporate governance models, corporate governance culture and legal regulations are also beginning to take hold in Arab countries. There are also important developments regarding corporate governance in Iraq. In this study, these developments are explained. Although the corporate governance practices implemented in Iraq have not reached a sufficient level, they give hope for the future.

GİRİŞ

Kurumsal yönetim kavramının ortaya çıkışını vekalet teorisine dayandırmak mümkündür. Vekalet teorisi, şirketlerin yönetim kurulu üyeleri ile hissedarlar arasındaki çıkar çatışması sonucu ortaya çıkan sorunlara ışık tutmaktadır. Böylece vekalet teorisi, tüm çıkar çatışması durumlarını ifade ederek, şirketle ilişkili grupların çıkar çatışmalarından kaynaklanan sorunlarını incelemiştir. Teori, hissedarların çıkarlarını koruyan yönetim kurulu üyelerinin mali ve idari manipülasyonlarını sınırlayan bir dizi yasa ve yönetmenliğe duyulan ihtiyaca yönelik artan ilgi ve düşünceye yol açmıştır (Suleiman, 2009: 15).

İktisatçılar tarafından kurumsal yönetim terimini kullanmanın yeni bir şey olmadığı, daha eski bir kavram olduğu söylenebilir. 1776 yılında ünlü iktisatçı Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" adlı kitabında, mülkiyeti yönetimden ayırma gereği ifade edilmektedir (Thomsen ve Conyon, 2012: 5).

1932 yılında Berle ve Means, kurumsal yönetim kavramını yayınladıkları "Modern Şirket ve Özel Mülkiyet" adlı kitaplarında modern şirketlerin performansına, kaynakların en iyi kullanımına ve mülkiyetin yönetimden ayrılmasına dikkat çekmektedirler (Talib ve Al-mshhdany, 2011: 27).

1976 yılında Jensen ve Meckling'in vekalet teorisi olarak adlandırdıkları teoride, mülkiyet ve yönetim arasındaki ayırımdan doğabilecek sorunları sınırlamak veya en aza indirmek gerektiğini vurgulamışlardır (Denis ve Mcconnell, 2003: 1).

Amerika Birleşik Devletleri'nin kurumsal yönetime olan ilgisi, borsada yer alan şirketlerin bilgi açıklama ve şeffaflık eksikliği nedeniyle doksanlı yıllarda başlamıştır. Konu ile ilgili çalışmalar kurumsal yönetim alanında komitelerin oluşumu ile başladı. Bu komitelerden ilki şirketlerin oluşumunu inceleyen ve bir dizi uygulanabilir öneri ortaya koyan Cadbury Komitesiydi. Komite tarafından hazırlanan rapor Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kurumsal yönetim kavramını açıklayan en önemli raporlardan biridir. Bu komitenin en önemli tavsiyeleri, yönetim kurulunun mali raporlar hazırlarken sorumluluklarını netleştirme yükümlülüğü ve şirketlerde uygulanan iç denetim sistemlerinin etkinliğinin kapsamının açıklanması gereğidir. Diğer önerilerini; yönetim kurulu üyelerinin ödüllendirilmesi ve denetim komitelerinin oluşturulması olarak sıralamak mümkündür. (Al-Feliti, 2010: 45).

Kurumsal yönetim ile ilgili çalışmalar uluslararası kuruluşlar ve kurullar, özellikle de Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından gerçekleştirilmiştir. Kurumsal yönetim ilkeleri, son zamanlarda yaşanan uluslararası mali krizlerde küresel ekonomi için kurtarıcı olarak ortaya çıkmıştır (Khader, 2012: 18). Üzerinde uzlaşmış tek bir tanımı olmamasına rağmen kurumsal yönetim OECD tarafından, şirketlerin yönetim ve kontrolünün organize edildiği bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Ayed-Koubaa, 2011: 11). Kurumsal yönetiminin tanımı üzerinde uzlaşma olmadığı gibi farklı coğrafyalarda farklı uygulamalar yapılabilmektedir. Bu çalışmada kıta avrupalı ve anglo-sakson kurumsal yönetim ilkeleri incelenerek Irak'ta kurumsal yönetimin nasıl geliştiği açıklanacaktır.

1. KURUMSAL YÖNETİM MODELLERİ

Kurumsal yönetimin akademik boyutta inceleme konusu haline gelmesiyle birlikte şirketlerin performansı üzerinde olumlu etkisine ve hissedarların çıkarlarını koruduğuna dair çalışmalar yayınlanmaya başlamıştır. Kurumsal yönetimin önemi ve etkisi konusunda genel anlamda bir mutabakat olmasına rağmen, bu önemin ve etkinin boyutu ülkeden ülkeye değişmektedir.

Her ülkenin kendine özgü sebepleriyle kurumsal yönetim uygulamalarının farklılık göstermesi, farklı kurumsal yönetim modellerinin oluşmasına neden olmuştur. Kurumsal yönetim modelleri genel olarak Anglo Sakson kurumsal yönetim modeli ve Kıta Avrupası kurumsal yönetim modeli olmak üzere iki başlıkta incelenmektedir.

1.1. Anglo-Sakson Kurumsal Yönetim Modeli

Anglo-Sakson sistemi aynı zamanda "Piyasaya Odaklı Model" veya "Hissedar Modeli" olarak da bilinir. Şirkete bağlı olmayan yatırımcılar "yabancılar" olarak ifade edilir. Anglosakson sistemi, kişisel çıkarlar üzerine ve merkezi olmayan piyasaların kendi kendini düzenleyen bir şekilde işleyebileceği görüşü üzerine kurulmuştur (Cernat, 2004: 149). Bu sistemde şirketin piyasa fiyatının maksimize edilmesini ve hissedarlar arasında dağıtılmasını sağlamak için müdürleri (hissedarlar) vekil olarak yönlendirirler (Denis, 2001: 196). Şirketler, hissedar serveti yaratmanın bir aracı ya da hissedar hesabı çıkarına çalışan bir yöneticiler gurubudur. Bu yöneticiler hissedarlarının çıkarlarını en iyi şekilde temsil ederek hissedarlarının servetlerini artırırlar (Jackson, 2011: 7).

Anglosakson ülkelerinde kamu düzeni, yatırımcılara daha fazla koruma sağlamaktadır. Yöneticiler ve hissedarlar arasında bir iş stratejisinin dezavantajlarını ve potansiyel avantajlarını tartışma hakkı veren, organize edilmiş bir dizi farklı düzenlemeler bulunmaktadır (Ungureanu, 2012: 135). Yönetim kurulu, icracı (içerden) ve icracı olmayan (dışarıdan) yönetim kurulu üyelerinden oluşur. Hissedarların çıkarlarını dikkate alan bir politika hakkında şirket yöneticileri (icracı üyeler) tarafından görüş verildiğinde, finansman ve koordinasyon gibi iş fonksiyonlarının doğrudan sorumluluğunu üstlenirler (Weir ve Laing, 2001: 91). İcracı üye olan şirket yöneticileri, hissedarlara ve yönetim kuruluna karşı özellikle şirketin karına ilişkin

faaliyetlerinden doğrudan sorumludurlar ve kar elde etmek için çalışırlar (Mehrotra, 2016: 86). İcracı olmayan üyeler ise şirketin bağımsızlığı için çalışırken, yönetimin davranışlarını izleyerek objektiflik beklentisini gerçekleştirirler (Klyemenova ve Zhang, 2019).

Genel olarak değerlendirildiğinde Anglosakson kurumsal yönetim modeli, menkul kıymet piyasaları gelişmiş olan ülkelerde, piyasaya yönelik denetim mekanizmalarının yoğun bir şekilde yer aldığı ve hisse satın alma yoluyla şirket mülkiyetinin yoğun olduğu bir modeldir. Bu sistemde şirketler tek kurul olan yönetim kurulu tarafından yönetilmekte ve denetlenmektedir. Yönetim kurulu üyeleri de hem şirket içinde faaliyet gösteren icracı üyelerden hem de şirket dışından bağımsız üye olan icracı olmayan üyelerden oluşmaktadır. Yönetim kurulu üyeleri, kurumsal yönetime uygun şekilde belli kurallar çerçevesinde seçilirken bu üyeler aynı zamanda şirket faaliyetlerini gerçekleştirecek yöneticileri de belirlemektedir. Yönetim kurulu hissedarlara karşı şirket faaliyetlerinden sorumludurlar ve bu sistemde hissedarlar en önemli paydaş grubudur (Alsmarraie, 2018: 18-19).

1.2. Kıta Avrupası Kurumsal Yönetim Modeli

Kıta Avrupası modelinde kurumsal yönetim, paydaş teorisine dayanır. En geniş anlamıyla paydaş kavramı, şirketin sahiplerini, yöneticilerini, yönetim kurulunu, hissedarlarını, kurumsal yatırımcıları, yabancı ortakları, çalışanlarını, müşterilerini, rakiplerini, tedarikçilerini, toplumu ve devleti ifade eder. Paydaş modeli, şirketin iyi yönetilmesinden faydalanacak ve kötü yönetim nedeniyle zarara uğrayacak tüm birey ve grupları içerir.

Bu yönetim modeline göre kurumlar sadece çalışanlarının, müşterilerinin ve diğerlerinin çıkarlarını dikkate alarak yönetilmelidir (Cavlak, 2015: 41). Kıta Avrupası kurumsal yönetim modelinde yönetim kurulu, sorumlu denetim birimi ve birim bünyesindeki komiteler tarafından özel bir sistem oluşturmaktadır (Kanbur, 2010: 58). Bu yönetim modelinin odaklandığı temel hedef, paydaşların çıkarlarını kısa vadede iş faaliyetlerinden korumaktan çok, uzun vadeli iş yöntemlerinin uygulanmasıdır (Sarı, 2013: 23). Model, paydaşların tüm beklentilerini dikkate alır ve kurum ile aralarındaki iletişim sürecini sağlar. Sonuç olarak, paydaşlar (rakipler, hissedarlar, çalışanlar, müşteriler, yöneticiler, şirket sahipleri, finansal kuruluşlar ve devlet gibi), ticari faaliyetlerle doğrudan veya dolaylı ilişkisi olan kurumsal yönetimi anlama konusunda deneyim kazanırlar. Böylelikle kurumsal yönetimin en önemli amaçlarından biri olan toplumun çıkarlarını koruma ve topluma karşı dürüst çalışma gerçekleştirebilecektir (Çelik, 2007: 22-23).

Kıta Avrupası modeli özellikle Almanya, Fransa, Japonya gibi ülkelerde, merkezi bir mülkiyet yapısı, şirketler arasında organik ilişkilerin varlığı, çevresel ve sosyal ilkeler ile temsil edilmektedir. Bu nedenle, şirketlerin varlık amacı, hissedarlar dahil tüm iç ve dış paydaşların çıkarlarını sağlamaktır (Maher ve Andersson 1999: 24). Kıta Avrupası modelinde kurumsal yönetimin paydaşların haklarını güvence altına almasının nedenleri; bu modeli benimseyen ve uygulayan ülkelerin yasal, ekonomik ve kültürel yapısının ortak özelliklerinin doğasından kaynaklanmaktadır (Clarke, 2007: 170). Buna göre, Kıta Avrupası modelini anlamaya yönelik çalışmaların çoğu, ortak özelliklerin neler olduğunu bulmaya çalışmıştır. Kıta Avrupası modeli üzerine yapılan çalışmaların ortak özelliklerinden bazıları şöyledir; Kıta Avrupası modelinin ilk avantajı medeni hukuku benimsemesidir (Denis, 2010: 126; Clarke, 2007: 170; Tricker, 2015: 151; Mallin, 2016: 249; Alp ve Kılıç, 2014: 65). Menfaat sahiplerinin dikkate alınması konusu, bu modeli benimseyen ülkelerde hissedarlardan farklı olarak doğrudan şirket kanunları ve şirket yönetim yapıları ile ilgilidir. Buna bir örnek: 1937 tarihli Alman Şirketler Kanunu, şirketlerin ve çalışanların menfaatlerini, vatandaşların kamu menfaatini ve kamu menfaatini yönetmesini şart koşmuştur (Alp ve Kılıç, 2014: 66).

2. IRAK'TA KURUMSAL YÖNETİMİN GELİŞİMİ

Irak Menkul Kıymetler Borsası (ISX) 2004 tarihli 74 sayılı Kanunla kurulmuştur. Irak Menkul Kıymetler Borsası küçük ve gelişmemiş olmasına rağmen, yerel, yabancı ve bireysel yatırımcılara şirket tahvilleri vererek kalıcı ve uzun vadeli sermaye kaynaklarına erişim sağlama potansiyeline sahiptir (Nasr vd., 2011: 4). Şu anda Irak'ta 7'si devlet bankası olmak üzere 46 civarında faal banka bulunmaktadır. Varlıkların ve kredilerin büyük bir kısmını bu bankalar oluşturmaktadır. Irak borsasında, sanayi ve tarım sektörlerinin yanı sıra yatırım, sigorta, otel, turizm ve iletişim sektörleri de işlem görmektedir. Ayrıca Irak finans piyasasındaki finansal değişim süreci, kendi çıkarları için çalışan finansal araçlar tarafından yürütülmektedir (ISX, 2016).

Irak'taki istikrarsız siyasi durum, şirketlerin yönetiminde ve düzenleyici çerçevenin geliştirilmesinde büyük bir boşluk yaratmıştır. Söz konusu durum da ülkenin ekonomik büyümesinde aksamalara neden olmuştur (Abd ALazawy, 2015: 276). Irak'ta kurumsal yönetime ilişkin kanun veya tüzük olarak mekanizmalar ve kurallar tam olarak oluşturulabilmiş değildir (Doski, 2015: 1; Abdulhakim ve Dalloul, 2009: 44). Ancak bu, Irak'ta kurumsal yönetimin uygulanmadığını göstermez. Irak borsasında işlem gören anonim şirketlerin tüm faaliyetleri, standartları ve emirleri içeren bir dizi yasal çerçeve tarafından düzenlenmektedir (Khalaf ve Fadel, 2016; Mohammed ve Ahmed, 2014: 309).

Irak'ta kurumsal yönetim kavramına ilgi, 1985 yılında (1) No'lu Standart Muhasebe Sistemi'nin yayınlanmasından sonra başlamıştır. Irak şirketlerinde kurumsal yönetim kavramının uygulanmasının, uluslararası şirketlerin onlara yatırım yapmasının yolunu açtığı söylenebilir. Yukarıda adı geçen (1) sayılı Birleşik Muhasebe Sisteminin yayınlanmasından sonra, 2004 yılında

değiştirilen 21 sayılı 1997 tarihli Şirketler Kanunu da dahil olmak üzere şirketlerin işlerini düzenlemek için bazı özel kanunlar çıkarılmıştır. 1999 tarihli (3) sayılı Kontrol Ve Denetim Hesapları Mesleğinin İcrasına İlişkin Kanunda bunlardan biridir. Ayrıca 2004 tarihli 56 sayılı Irak Merkez Bankaları Kanunu, 2004 tarihli 94 sayılı Irak Bankacılık Kanunu, 2006 tarihli 13 Sayılı Yatırım Kanunu, 2015 için Güncellenmiş Menkul Kıymet Alım Satım Düzenlemeleri menkul kıymet piyasaları için önemli düzenlemelerdir (Alsmarraie, 2018, 45). Bu yasaların hepsi aşağıda sıralanan amaçları gerçekleştirmeye çalışmaktadır;

- Şeffaflığı sağlamak,
- Yatırımcılar için adalet ve eşitlik prensiplerini yerleştirmek.
- Finansal işlemlerden kaynaklanabilecek risklerin azaltılması

2004 yılında değiştirilen 1997 tarihli Şirketler Kanunu, Irak'taki kurumsal yönetim uygulamalarının altyapısını temsil etmektedir. Bu kanunda yer alan kurumsal yönetime ilişkin maddeler şunlardır (Irak Şirketler Kanunu, 2004);

Madde 104; Özel anonim şirketlerin yönetim kurulları, üye sayısı dokuz üyeyi geçmemek ve beş üyeden az olmamak üzere asıl üyelere oluşur ve atanma süreci belirli şartlara tabidir:

- Dernek, Özel Şirketler Meclisi üyelerini üçten az ve yediden fazla olmamak kaydıyla seçer.
- Genel Sendika, şirket içinden iki kişi atar

Ayrıca özel şirketlerin yönetim kurullarında asıl üyelerin kontrol ve oranlarına göre seçilen yedek üyeler bulunur.

Madde 106; Bu maddeye göre yönetim kurulu üyesinin hukuki ehliyete sahip olması ve özel sektörü temsil ediyorsa en az iki bin hisseye sahip olması gereklidir. Yönetim kurulu üyeliğinin süresi üç yıldır ve bu süre yenilenebilir.

Madde 110; Bir kimsenin aynı anda üçten fazla şirketin yönetim kurulu üyesi olması caiz olmadığı gibi, aynı anda bir veya iki şirketin başkanlığını da üstlenme hakkına sahiptir. Yönetim kurulu başkanı veya üyesinin faaliyette bulunan başka bir şirketin yönetim kurulu başkanı veya üyesi olması, bulunduğu şirketin genel kurulundan alacağı izin ile mümkün olmaktadır.

Bu madde 2004 yılda şu şekilde düzeltilmiştir; "Bir kişi aynı anda 6'dan fazla şirketin yönetim kurulu üyesi olamaz ve aynı anda bir veya ikisinin başkanlığını üstlenebilir".

Madde 121; Her şirket, şirket içinden veya dışından olabilen ve şirket faaliyetlerinde uzman ve deneyimli bir idari yöneticiye sahip olmalıdır. Genel yönetici, görevleri, yetkileri, ücretleri anonim şirketlerde yönetim kurulu, diğer şirketlerde genel kurul tarafından belirlenir".

Madde 126; Her yılın ilk ayında anonim şirketin yönetim kurulu, diğer şirketlerin genel müdürü aşağıdaki verileri içeren bir liste hazırlar (ISX, 2016);

- Şirketin adı ve varsa yönetim merkezi ve şubelerinin adresi,
- Sermayenin tutarı ve içerdiği payların beyanı,
- Anonim şirketteki payların değerinden ödenen ve yıl içinde ödenenler ile maliklerin artık tutma hakkının kalmadığı primler,
- Hisse Sahiplerinin elden çıkardıkları payların toplamı (2004).
- Her birinin adları, uyrukları, meslekleri, adresleri ve hisse sayısı veya hisseleri:

2004 tarihli 74 sayılı geçici hisse senetleri piyasası kanunu'nun 10'uncu bölüm 1'inci fıkrası gereği Şirket sermayesinin % 5 veya fazlasına sahip olan hissedarların isimleri de açıklanmalıdır.

Kasım 2006'da Sanayi ve Maden Bakanlıkları tarafından kurumsal yönetimin gelişimini ve ilerlemesini takip etmek üzere dört komitenin kurulmasına ilişkin birçok emir verilmiş olmasına rağmen, bunlar Irak'ta kurumsal yönetimi uygulamamıştır (Doski, 2015: 1).

Iraklı şirketler, yukarıda sıralanan yasaların amaçlarının, nesnellik ve öz bakımından kurumsal yönetimin hedefleriyle benzer olmasından ötürü bu yasalara güvendiler. Düzenleyici ve denetleyici olan kurullar Irak'ta güveni yeniden tesis etmek ve iç-dış yatırımlarının performansını belirlemek için çalışmaktadır. Bunu gerçekleştirirken de OECD'nin kurumsal yönetim ilkeleri ışığında düzenlemelere bağlı kalmaya çalışmaktadırlar. Irak organları tarafından çıkarılan mevzuatın OECD kurumsal yönetim ilkeleri ile benzerliğine ilişkin aşağıda yer alan hususlara dikkat çekilebilir;

Etkili bir kurumsal yönetim temeli sağlama;; Ekonominin ve para piyasalarının gelişimini korumak için bazı kanunlar ve talimatlar hazırlanmaya başlandı. Bu kanun ve talimatlar yatırıma elverişli bir ortamın yaratılmasına ve yabancı yatırımın çekilmesine katkıda bulunmak için gerçekleştirilmiştir. Ayrıca (piyasa gelişmelerinin işleyişini denetleyen) uzmanlaşmış denetim organları kurulmuştur. Bu organların en önemlisi, özel sektörün çalışmalarını yöneten ve aynı zamanda paydaşları koruma operasyonlarını düzenlemede etkisini sürdüren Menkul Kıymetler Komisyonu'dur. İşlem güvenliğini sağlamak ve piyasanın etkinliğini artırmak için söz konusu komisyon çalışmalarını sürdürmektedir.

Ortak sermaye; Kurumsal yönetim, pay sahiplerine genel kuruldan toplantı konularına ilişkin olarak (katılma, oy kullanma ve kâr elde etme) bazı garantiler sağlamaktadır. Aynı durum, yürürlükteki Irak Şirketler Yasası'nın 88 ila 96. Maddelerinde ve aynı yasanın 97 ila 100 Maddeleri için de geçerlidir. Bankacılık Kanunu'nun 17. ve 18. maddelerinde ise yönetim kurulu üyeliğine ilişkin hükümler düzenlenmiştir.

Hissedarlara eşit muamele; Irak yasaları, hissedarlara eşit muamele ilkelerini desteklemektedir. Bankalar Kanunu'nun 14 üncü maddesine göre kuruluş masraflarının ortaklara eşit olarak ödenmesinden sonra, sermaye veya borcun etkilenmemesi kaydıyla hissedarlar arasında eşit davranılmaktadır.

Yönetim Kurulu Sorumlulukları; Irak Şirketler Kanunu'nun 103. maddesi uyarınca her bir yönetim kurulu için asgari sayıda yönetim kurulu üyesi (5 üye) onaylanmıştır. Irak Bankacılık Kanunu'nun 17. maddesi, üyeler, uzmanlık alanlarında yeterli becerilere sahip olmalı ve seçim işlemleri Bankacılık Kanunu'nun 18. maddesi ve Şirketler Kanunu'nun 107. maddesi uyarınca yürütülmelidir. Şirketler Kanunu'nun 111. maddesi uyarınca üst yönetimin çalışmalarını yürütmek üzere en az iki ayda bir Yönetim Kurulu toplantısı yapması gerekmektedir.

Açıklama ve şeffaflık; Yönetim kuralları, paydaşların ihtiyaç duyduğu açıklama ve şeffaflık ilkesine dayalı olarak temel bilgilerin aktarılmasına yönelik çalışmalıdır. Şirketler Kanunu'nun 201, 133, 134, 136, 138. maddeleri ve Bankacılık kanunu'nun 40, 41, 45 ve 24. maddeleri ile Irak mevzuatı, şirketler tarafından ifşa edilen bilgileri düzenlemektedir.

2004 yılında revize edilen 1997 tarihli Şirketler Kanunu son olarak 2019 yılında da değiştirilmiştir. Buna göre (Irak Şirketler Kanunu, 2019);

Madde 1: Bir holding şirketi, bir anonim şirket veya bir şirketi veya bir anonim şirketi veya bağlı şirketler olarak adlandırılan bir limited şirketi kontrol eden bir limited şirkettir.

Madde 2: Şirketler Kanununun (12) nci maddesinin metni yürürlükten kaldırılarak aşağıdaki şekilde değiştirilir:

Birincisi: Bir Iraklı gerçek veya tüzel kişi, bir kanun veya bir hükümet tarafından çıkarılan bir kararla kişi veya sıfatının şirketlere üyeliği yasaklanmadıkça, bu kanunda öngörülen şirketlere kurucu, hissedar veya ortak olarak üyelik edinme hakkına sahiptir.

İkincisi: Yabancı bir gerçek veya tüzel kişi, Irak'ın katkı payının sermayesinin yüzde elli birinden az olmamak kaydıyla, anonim ve limited şirketlerde kurucu veya ortak sıfatıyla üyelik alabilir.

Madde 28: Kanununun (28) inci maddesinin metni yürürlükten kaldırılarak aşağıdaki şekilde değiştirilecektir;

Birincisi: Anonim şirketin asgari sermayesi (2.000.000) iki milyon dinardan, limited şirketin asgari sermayesi (1.000.000) bir milyon dinardan ve geri kalanının asgari sermayesi şirketler (500.000) beş yüz bin dinardan az olamaz.

İkincisi: Yükümlülüklerin şirketin toplam sermayesine ve diğer ortakların haklarına oranı yüzde üç yüzü (%300) geçmez.

Üçüncüsü: Bakanlar Kurulu, Ticaret Bakanının teklifi üzerine, bu maddenin (Birinci) ve (İkinci) bentlerinde belirtilen miktar ve yüzdeleri, faaliyetini gerçekleştirmeye yetecek şekilde değiştirir.

Madde 91: Kanununun 91 inci maddesinin metni yürürlükten kaldırılarak aşağıdaki şekilde değiştirilecektir;

Birincisi: Bir üye, genel kurul toplantılarına katılmak, görüşmek ve oy kullanmak üzere başkalarına onaylı vekalet verebilir ve bu amaç başka üyelere de devredebilir.

İkincisi: Temsil belgesinin şekline, içeriğine, nasıl hazırlanacağına ilişkin kontrolleri Menkul Kıymetler Komisyonu belirler ve geçerliliğinden sorumludur.

Üçüncüsü: Vekil toplantı için belirlenen tarihten en az üç gün önce Menkul Kıymetler Komisyonu'na yatırılmalı ve komisyon tarafından geçerliliği kontrol edilmelidir. Vekil, ilk toplantının ertelendiği herhangi bir ikinci toplantı için geçerli kalacaktır.

Madde 121 Üçüncüsü: Her şirketin yokluğunda murahhas azanın yetkilerini kullanan bir müdür yardımcısı bulunabilir. Genel müdür atandığı gibi atanır.

Madde 122: Kanununun (122) maddesi yürürlükten kaldırılarak aşağıdaki şekilde değiştirilecektir;

Birincisi: Yetkili müdür, kendisini atayan merciden gerekçeli kararla görevden alınır.

İkincisi: Yetkili müdür yardımcısı, kendisini atayan merciden gerekçeli kararla görevden alınır.

Madde 147. maddenin iki fıkrası (Birinci ve İkinci) yürürlükten kaldırılacak ve aşağıdaki maddelerle değiştirilecektir;

Birincisi: Şirketin kuruluşunun üzerinden iki yıl geçmesine rağmen meşru bir mazeret olmaksızın faaliyetlerini yürütmemesi.

İkincisi: Şirket, meşru bir mazeret olmaksızın iki yıldan fazla sürekli olarak faaliyetini durdurur.

Madde 158: Kanunun (158) inci maddesine ve ikinci fıkrasına aşağıdaki metin eklenir;

İkincisi: Bu Kanunun 147 nci maddesinin (Birinci), (İkinci) ve (Üçüncü) bentlerinde yazılı sebeplerden birinin doğrulanmasına rağmen şirket tasfiye tavsiyesinde bulunmaz ve sicil memurunun tebligatının üzerinden altmış gün geçerse, bunun için bir gerekçe varsa, ona durumunu düzeltmesi için bir ek süre vermedikçe doğrudan tasfiye kararı vermelidir. Her halükarda şirket, tasfiye kararına tebliğ tarihinden itibaren otuz gün içinde yetkili mahkemede itiraz etme hakkına sahip olup, mahkemenin kararı temyiz sıfatıyla Yargıtay'da temyize tabidir ve kararı varsa şirket sözleşmesinde belirtilen tasfiye mekanizması saklı kalmak kaydıyla temyiz kararının düzeltilmesi suretiyle temyize tabi değildir.

Madde 215 Birincisi: Kuruluş belgesini almadan anonim, limited, ortaklık veya şahıs şirketi adına faaliyette bulunan kişi, üç aydan az olmamak üzere hapis cezası ile cezalandırılır. bir yıl ve (3.000.000) üç milyon dinardan az olmayan ve (5.000.000) beş milyon dinardan fazla olmayan veya bunlardan bir tanesine kadar para cezası, tüm bunlar yasanın (21) maddesinin (birinci/2) bendi dikkate alınarak,

İkincisi: Tescil izni almadan yabancı bir şirketin şubesi adına faaliyette bulunan kişi, bu maddenin (Birinci) bendinde belirtilen ceza ile cezalandırılır.

Irak hükümeti, doğrudan yabancı yatırımları çekmek ve ekonomisini çeşitlendirmek için ekonominin hem kamu hem de özel sektörler için çözüm ve reform arayışında mevcut mali zorlukları izlemiştir (Abdel-Hakim ve Dalloul, 2009: 44; ISX, 2015; Obeidi, 2011: 137). Bu eylemler ve reformlar, istikrarlı bir siyasi ortamdan ve bu raporların hazırlanması üzerinde çalışmak için sakin bir ortamdan yoksundur. Irak hükümeti, kurumsal yönetim uygulamasının verimliliğini ve etkinliğini canlandırmak da dahil olmak üzere, büyük rehabilitasyonu başlatmak için bazı çalışmalar yaptı. Şu anda bu reform ve uygulamalar, yabancı yatırımı çekmenin ana ilkelerinden biri olarak kabul edilmekte ve ayrıca Irak sermaye piyasasının canlanmasına da katkıda bulunmaktadır (Abdratha ve Abeed, 2009; Mchaal, 2015; Mohammed, 2008; Raseed ve Zaker, 2013; Tohme, 2013).

Kasım 2006'da Irak şirketleri için bir etik kod ve komiteler oluşturmak üzere bir bakanlık emri çıkarıldı ancak bu çalışma uygulamaya geçmedi. Yine 2016 yılında Irak borsasında uygulanmak için paydaşların görüş ve incelemelerini gerektiren bir kurumsal yönetim taslağı yayımlandı (ISC, 2016). Bu taslak aşağıdaki gibi sıralanabilecek birkaç ana noktayı içeriyordu (ISC, 2016);

- Üst yönetimin şirketi kendi çıkarları için kullanması sınırlanır.
- Azınlık pay sahiplerinin toplantılara katılma, oy kullanma, bilgi edinme ve oy kullanma haklarını sağlayarak, azınlık haklarını korumaya çalışır.
- Bu taslak Şirketler Kanunu'na benzer şekilde, yönetim kurullarında kendilerini temsil edecek en az bağımsız yöneticilerin bulunmasını teşvik etmektedir.
- Bu taslağın tavsiyeleri arasında borsaya kayıtlı şirketler tarafından iç denetim ve kurumsal yönetimin risk yönetimi için yönetim kurulu komitelerinin oluşturulması da yer almakta ve iç denetim bölümünün sorumluluk ve görevlerini tanımlamaktadır.

SONUÇ

Son yirmi beş yılda meydana gelen finansal skandalların tüm dünya ülkelerini büyük ölçüde etkilemesi nedeniyle şirketlerde menfaat sahiplerinin haklarının korunmasını sağlamak ve çıkar çatışmalarını azaltmak amacıyla şirketlerin yönetimleri ve mülkiyet yapıları yeniden düzenlenmiş ve gözden geçirilmiştir. Bu düzenlemelerden en önemlisi, şirketlerin kurumsal bir anlayışla yönetilmelerini öngören kurumsal yönetim ilkeleridir. Kurumsal yönetim; şirketlerde tüm paydaşların çıkarlarının korunmasını, sorumlu ve hesap verebilir yönetim tarzının benimsenmesini, doğru ve zamanında bilgiler sunulmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla finansal bilgi kullanıcılarının doğru yatırım kararları alarak şirketlerin finansal performansını arttırması beklenmektedir. Ayrıca küreselleşme ile birlikte uluslararası yatırımcılarda, yatırım yapacakları şirketleri belirlerken kurumsal yönetim anlayışının yerleşmiş olmasına önem vermektedir. Çünkü mikro ölçekte şirketler ve makro ölçekte ülkeler için güven ve istikrarın oluşması, kurumsal yönetim uygulama düzeyine bağlıdır. Bu yüzden kurumsal yönetim uygulama düzeyi yüksek olan şirketler uluslararası sermaye hareketlerini çekerek finansal performanslarında artış sağlayabileceklerdir.

Dünya çapında farklı ülkelerde kurumsal yönetim farklı yaklaşımlar ile yürütülmektedir. Kıta avrupası ve anglo-sakson yaklaşımlar bu farklılıklardan en önemli ikisidir. Batı dünyasında kurumsal yönetim alanında bu iki farklı yaklaşım çerçevesinde gelişen kurumsal yönetim Arap ülkelerinde de yerleşmeye başlamaktadır. Fakat özellikle iç karışıklıklar ile mücadele eden Arap ülkelerinde kurumsal yönetim konusunda ilerleme oldukça sınırlıdır. Irak'ta bu ülkelerin içerisinde yer almaktadır. Yaşanan sorunlara rağmen sınırlı olsa Irak'ta kurumsal yönetim ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle şirketler kanunu ve Irak borsasında kurumsal yönetimin ruhuna uygun çalışmalar bulunmaktadır. Elbette henüz istenen seviyeler yakalanamamıştır. Fakat bu ilerlemenin kesilmemesi durumunda orta-üst standartlara sahip bir kurumsal yönetim yapısını yakalamak mümkün olabilecektir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı: Bu araştırma etik kurul izni gerektiren analizleri kapsamadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları: Yazar çalışmayı tek başına hazırlamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abd ALazawy, A. F. (2015). Legal means to tackle the financial crisis in Iraq Under the general budget 2015. *Journal of college of Law for Legal and Political Sciences*, 4(13), 324-276.
- Abdel-Hakim, M. H. T., & Dalloul, M. I. A. H. (2009). Corporate governance and its role in the fair valuation of ordinary shares (Case Study in the Iraqi market for securities). *Journal of Administration and Economics*, 77: 43-60.
- Abdratha, A & Abeed, K.(2009). The impact of foreign capacity in the Iraqi Investment Law No. 13 of 2006. *AL- Mouhakiq Al-Hilly Journal for Legal and Political Science* , 1(1), 128-157.
- Abdullah, A. H. (2021). Effect of Board Composition on the Corporate performance: The Moderating Role of Corporate Governance Practices in Iraq. *Psychology and Education Journal*, 58(3), 2688-2706.
- Al-Feliti, S. B. (2010). Governance of public shareholding companies in the sultanate of oman. Jordan: Dar Osama for Publishing and Distribution.
- Alp, A. ve Kılıç, S. (2014). Kurumsal yönetim nasıl yönetilmeli. İstanbul: Doğan Kitap.
- Alsmmarraie, B. A. J. (2018). Corporate governance practices in Iraq: A descriptive study of listed companies (Masters thesis). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayed-Koubaa, H. B. (2011). Qualité de la communication financière au sujet des pratiques de gouvernance d'entreprise: cas du SBF 120. Paper Presented At The Comptabilités, Économie Et Société.
- Cavlak, H. (2015). Uluslararası finansal raporlama standartları ve kurumsal yönetim ilişkisi: kurumsal yönetim endeksi'ne tabi şirketlerde bir anket çalışması (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cernat, L. (2004). The emerging European corporate governance model: Anglo-Saxon, Continental, or still the century of diversity? *Journal of European Public Policy*, 11(1), 147-166.
- Clarke, T. (2007). *International corporate governance: A comparative approach*. Routledge.
- Çelik, E. (2007). Kurumsal yönetim modeli olarak paydaş yaklaşımı: Kamu ve özel hastane karşılaştırması (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Denis, D. K. (2001). Twenty-five years of corporate governance research... and counting. *Review of Financial Economics*, 10(3), 191-212.
- Denis, D.K. (2010). *International corporate governance research. Corporate Governance: A Synthesis of Theory, Research, and Practice içinde* (123-139). New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.
- Denis, D. K., & McConnell, J. J. (2003). *International corporate governance. Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 38(1), 1-36.
- Doski, S. A. (2015). The necessity of issuing a corporate governance code for the Kurdistan Region. *Journal of Finance and Accountancy*, 18.
- ISX. (2015, Mars 18). Stock market: The market lower stock prices caused by the reluctance to invest in the market. *Asian News*.
- ISX. (2004). Law 74, (2004). Available on http://www.isx iq.net/isxportal/ files/lawa109_8_0_8_32_7.pdf.
- Iraqi Securities Commission (ISC), (2016). Available on <http://www.isc.gov.iq/ en/node/1520>.
- Iraq Securities Commission (ISC) (2016). The annual report of the trading movement of Iraq stock exchange (ISX). Access Date: 17February2017, <http://www.isc.gov.iq/>
- Iraq Stock Exchange. ISX (2016). The monthly reportfor iraq stock exchange (ISX). Access Date: 27July 2017. <http://www.isxiq.net/isxportal/portal/uploaded FilesList.html>
- Jackson, K. V. (2011). Towards a stakeholder-shareholder theory of corporate governance: A comparative analysis. *Hastings Bus. LJ*, 7, 309.
- Kanbur, A. (2010). İşletmelerde kurumsal yönetim uygulamalarının örgütsel değerler üzerindeki etkileri: İMKB kurumsal yönetim endeksinde yer alan işletmeler üzerine bir araştırma (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Khader, A. (2012). *Disclosure and transparency: as one of the management principles in corporate law* (1st ed.). Egypt: University Thought Dar.
- Khalaf, R. & Fadel, A.M. (2016). The impact of the application of corporate governance efficiency included in the Iraq Stock Exchange companies included in the study on the Iraq Stock Exchange companies. *Baghdad College of Economic Sciences University*, (47), 51-80.
- Kleymenova, A., & Zhang, L. (2019). *The Impact of Banking Regulation on Voluntary Disclosures: Evidence from the Dodd-Frank Act*. Chicago Booth Research Paper, (19-08).
- Maher, M. & Andersson, T. (1999). *Corporate performance: Effects on firm performance and economic growth*. OECD Working Paper (Paris).
- Mallin, C. A. (2016). *Corporate governance*. (5th Edition). New York: Oxford University Press.
- Mchaal, S.M. (2015). Legal regulation of the work of foreign workers in the light of the Iraqi Investment Law No. 13 of 2006. *Journal of the College of law / Al-Nahrain University*, 17(3), 284-307.
- Mohammed, H. A. & Ahmed, R. A. (2014). The role of international accounting standards in raising the efficiency of the work of the Iraq Stock Exchange and Applied Study. *Baghdad College of Economic Sciences University*.
- Mohammed, K.A. (2008). Reflections future in light of the Iraqi Investment Law No. 13 of 2006. *Journal of Kerbala University*, 6(2), 219-224.
- Moradi, M., Velashani, M. A. B. & Omidfar, M. (2017). Corporate governance, product market competition and firm performance: Evidence from Iran. *Humanomics*, 33(1), 38-55.
- Raseed, H.H. & Zaker, A.K. (2013). Foreign investment between the law and the economy. *Risalat Al-huquq Journal*, 3, 6-25.
- Suleiman, M. M. (2009). *Corporate governance in the fight against financial and administrative corruption, Comparison study* (2nd ed.). Alexandria: Dar Al Jamiya for Printing Publishing and Distribution.

- Talib, A. F. & Al-mshhdany, I. S. (2011). Corporate governance and strategic financial performance of banks. Jordan: Dar Safaa for Publishing and Distribution.
- Thomsen, S. & Conyon, M. (2012). Corporate governance: Mechanisms and systems. McGraw Hill.
- Tricker, B. (2015). Corporate governance: Principles, policies, and practices (3rd Edition). Oxford: Oxford University Press.
- Ungureanu, M. (2012), Efficiency and Sustainability through a responsible management of the enterprise, International Journal of Advances in Management and Economics, 1(5), 132-137
- Weir, C. & Laing, D. (2001). Governance structures, director independence and corporate performance in the UK. European Business Review.
- Irak Şirketler Kanunu (2004), <https://www.moj.gov.iq/upload/pdf/4554.pdf> (22.01.2022).
- Irak Şirketler Kanunu (2014), <https://www.moj.gov.iq/upload/pdf/4554.pdf> (22.01.2022).